

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Šarūnės Livanaitės,
V kurso baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Procesinių prievartos priemonių baudžiamajame procese taikymas ir reikšmė
Application and Significance of Procedural Coercive Measures in Criminal Proceedings**

Vadovas: partnerystės doc. Gintaras Jasaitis
Recenzentas: doc. dr. Remigijus Merkevičius

Vilnius
2021

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro darbe analizuojamos procesinės prievartos priemonės, jų taikymas ir reikšmė. Pirmiausiai apibrėžiama procesinių prievartos priemonių samprata dviem skirtingais suvokimais – įstatyminiu ir moksliniu. Išskiriami šių suvokimų bendri bruožai ir požymiai būdingi tik vienam iš minėtų bruožų. Apibrėžiama Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse įtvirtinta procesinių prievartos priemonių sistema. Išskiriami procesinių prievartos priemonių tikslai ir funkcijos pagal grupes. Darbe, vadovaujantis BPK, apibrėžiama ikiteisminio tyrimo subjektų kompetencija taikant procesines prievartos priemones, o ypač kardomąsias priemones. Analizuojamas ir proporcingumo principas, jo samprata bei taikymas taikant tiek kardomąsias, tiek kitas procesines prievartos priemones. Šiame magistro darbe plačiai analizuojama teismų praktika, susijusi su proporcingumo principo laikymusi taikant procesines prievartos priemones.

Pagrindiniai žodžiai: proporcingumas, procesinės prievartos priemonės, funkcija, tikslas, samprata, reikšmė.

This master's thesis analyzes procedural coercive measures, their application and significance. First of all, the concept of procedural coercive measures is defined in two different ways – legal and scientific. A distinction is made between the features of these perceptions and features that are specific to only one of the aforementioned features. The system of procedural coercive measures enshrined in the Code of Criminal Procedure is also defined. The aims and functions of procedural coercive measures are distinguished in the work, as well as divided into groups according to their functions. The work, in accordance with the Code of Criminal Procedure, defines the competence of the subjects of pre-trial investigation by applying procedural coercive measures, and in particular remand measures. The principle of proportionality, its concept and application in both pre-trial detention and other procedural coercive measures are also analyzed. This master's thesis also extensively analyzes the case law related to the observance of the principle of proportionality in the application of procedural coercive measures.

Key words: proportionality, procedural coercive measures, function, purpose, concept, meaning.

TURINYS

IŽANGA	4
1. PROCESINIŲ PRIEVARTOS PRIEMONIŲ SAMPRATA	7
1.1 Procesinių prievartos priemonių apibrėžimas	7
1.2. Procesinių prievartos priemonių sistema	12
1.3. Procesinių prievartos priemonių tikslai, funkcijos ir reikšmė	18
2. PROPORCINGUMO PRINCIPŲ LAIKYMASIS TAIKANT PROCESINES PRIEVARTOS PRIEMONES	22
2.1. Proporcingumo principo samprata.....	22
2.2. Proporcingumo principo laikymasis taikant kardomasias prievartos priemones.....	26
2.3. Proporcingumo principo laikymasis taikant kitas procesines prievartos priemones.....	36
3. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO PRAKTIKA PROCESINIŲ PRIEVARTOS PRIEMONIŲ KONTEKSTE	44
IŠVADOS	53
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	55
Santrauka	59
Summary	60

IŽANGA

Temos aktualumas. Žmogaus teisės ir laisvės yra labiausiai visuomenėje saugomos vertybės, kurias gina įstatymas. Už jų pažeidimą taikoma atsakomybė. Šį teiginį pagrindžia ir Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija), kurioje įtvirtintos nuostatos, saugančios asmenį ne tik nuo kitų asmenų galimo padaryti neigiamo poveikio, bet ir nuo valstybės valdžios galimos taikyti prievartos. Tačiau yra išimčių, kai žmogaus teisės ir laisvės gali būti ribojamos teisėtai. Pabrėžiama, kad tuo pačiu nustatomas proporcingumo principas, nustatantis balansą tarp taikomos prievartos ir šia prievarta siekiamų tikslų. Asmens teisės ir laisvės, kaip reglamentuota Konstitucijoje, yra prigimtinės. Pažymėtina, kad prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantijos įtvirtintos ne tik nacionaliniuose teisės aktuose, bet ir tarptautiniuose. Procesinės prievartos priemonės yra taikomos valstybės teisėsaugos institucijų subjektų. Bet kokia procesinė prievartos priemonė varžo asmens teises ir laisves, todėl svarbu taikyti jas laikantis valstybės nustatytų kriterijų. Pagrindiniai kriterijai yra būtinumas ir proporcingumas. Esant būtinybei taikyti prievartą, jos taikymas turi būti pagrįstas ir proporcingas. Galima teigti, kad tokiu būdu įstatymų leidėjas nustato pareigą procesines prievartos priemones taikantiems subjektams laikytis nustatytų kriterijų.

Atsižvelgiant į penkerių metų teisės mokslo darbus, pastebima, kad Lietuvos baudžiamojo proceso teisės moksle procesinių prievartos priemonių taikymo reikšmė ir taikymo kriterijai nėra plačiai nagrinėti. Aktualumas išryškėja, kuomet kalbama apie procesinių prievartos priemonių funkcijas. Svarbu apibrėžti funkcijas, kad nebūtų nepagrįsto manymo, jog taikoma prievarta prieš asmenį padės pasiekti baudžiamojo proceso tikslus. Toks manymas ydingas, nes pritaikius prievartą be reikalo, asmens teisės ir laisvės būtų be pagrindo suvaržytos. Toks suvaržymas, neturint tam pagrindo, būtų neproporcingas.

Taip pat procesinių prievartos priemonių taikymo kontekste ypač svarbus yra proporcingumo principo laikymasis. Šio principo svarba yra tai, jog baudžiamajame procese dalyvaujantis asmuo patirtų kuo mažiau nepatogumų iš valstybės teisėsaugos institucijų. Proporcingumo principo nesilaikymas sudaro prielaidas nepagrįstam asmens teisių ir laisvių suvaržymui. Siekiant, kad proporcingumo principas būtų traktuojamas visuomet vienodai, svarbu aiškiai apibrėžti šio principo kriterijus. Dar daugiau, nacionalinių teismų ir Europos Žmogus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) praktika rodo, kad proporcingumo laikymasis yra viena esminių sąlygų siekiant baudžiamojo proceso tikslų.

Darbo tikslas. Išanalizuoti procesinių prievartos priemonių sampratą įstatyminiu ir moksliniu lygmenimis, jų reikšmę bei proporcingumo principo laikymąsi taikant procesines prievartos priemones.

Darbe keliami šie uždaviniai:

1. Atskleisti procesinių prievartos priemonių sampratą įstatyminiu ir moksliniu lygmenimis.
2. Apibrėžti procesinių prievartos priemonių tikslus ir funkciją.
3. Išanalizuoti proporcingumo principą taikant procesines prievartos priemones.
4. Apžvelgti Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką procesinių prievartos priemonių kontekste.

Darbo tyrimo objektas. Procesinių prievartos priemonių taikymas laikantis proporcingumo principo.

Darbo tyrimo metodai. Darbe naudojami analizės, lyginamasis, aprašomasis, sisteminis ir lingvistinis metodai. Analizės metodo pagalba siekiama išanalizuoti procesinių prievartos priemonių sampratą, proporcingumo principą bei teismų praktiką (tiek nacionalinių teismų, tiek Europos Žmogaus Teisių Teismo) procesinių prievartos priemonių kontekste. Lingvistinis metodas pasitelktas atskleisti darbe naudojamas sampratas – kardomųjų priemonių, proporcingumo principo ir pan. Lyginamasis metodas naudotas siekiant palyginti užsienio valstybių prokurorų kompetenciją su Lietuvos prokurorų kompetencija.

Darbo originalumas. Procesinių prievartos priemonių taikymas neabejotinai susijęs su žmogaus teisių ir laisvių suvaržymu, todėl darbo originalumas pasireiškia per teismų praktikos analizę. Nors mokslo darbuose yra analizuoti procesinės prievartos priemonės, proporcingumo principas jas taikant, tačiau, apžvelgus paskutinių penkerių metų magistro darbus, pastebima, kad tiek nacionalinių teismų, tiek Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika nebuvo plačiai analizuota. Darbas aktualus ir praktiniu aspektu, kadangi procesinės prievartos priemonės laikantis proporcingumo principo yra taikomos nevienodai. Nevienodumo taikymas daro įtaką teismų praktikos formavimą. Svarbu nustatyti balansą tarp taikomos procesinės prievartos priemonės ir padaryto teisės pažeidimo.

Svarbiausi šaltiniai. Siekiant įgyvendinti išsikeltą tikslą, buvo analizuota skirtinga teisinė literatūra, susijusi su procesinėmis prievartos priemonėmis. Daug dėmesio skirta Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui. Siekiant atskleisti procesinių prievartos priemonių suvokimą įstatyminiu ir moksliniu lygmenimis buvo remtasi Egidijaus Losio disertacija „Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese“. Apžvelgiant proporcingumo principo laikymąsi taikant procesines prievartos priemones, analizuota nacionalinių teismų praktika bei Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika. Analizuota ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija.

Rašant darbą taip pat buvo studijuojama ir specialioji literatūra. Pavyzdžiui, Goda., G., Kazlauskas M., Kuconis P. (2011). *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: VĮ Registrų centras; Jurka, R., Ažubalytė, R., Gušauskienė, M. Panomariovas, A. (2009). *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas. Darbe buvo naudojami ir moksliniai straipsniai.

1. PROCESINIŲ PRIEVARTOS PRIEMONIŲ SAMPRATA

1.1 Procesinių prievartos priemonių apibrėžimas

Procesinės prievartos priemonės yra taikomos siekiant užtikrinti baudžiamojo proceso tikslus. Procesines prievartos priemones galima apibūdinti kaip Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau - BPK) numatytas prievartos priemones. Šios priemonės pasireiškia per žmogaus teisių ir laisvių suvaržymą, jas taiko teisėsaugos institucijų pareigūnai, siekdami numatytų baudžiamojo proceso tikslų. BPK 1 straipsnio 1 dalyje numatyta, jog baudžiamojo proceso paskirtis yra ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus bei greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą. Siekiama kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir nebūtų nuteistas nekaltas asmuo (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Bet kokia taikoma procesinė prievartos priemonė - kardomoji prievartos priemonė, kita procesinė prievartos priemonė, - bet koku atveju reiškia asmens konstitucinių teisių suvaržymą. Tačiau, suvaržymo apimtis priklauso nuo to, kokia yra taikoma prievarta. Svarbu paminėti, jog tai nepaneigia fakto, kad vis tik, nepriklausomai nuo rūšies, asmens teisės yra varžomos.

Žmogaus teisių ir laisvių varžymo būtinybę gali lemti įvairios aplinkybės. Šio darbo autorės nuomone, viena pagrindinių aplinkybių galėtų būti asmens baudžiamosios atsakomybės už savo padarytą nusikalstamą veiką vengimas ir slapstymasis nuo teisėsaugos institucijų ir pareigūnų. Pavyzdžiui, asmuo padaręs nusikalstamą veiką, nenori būti patrauktas baudžiamajon atsakomybėn, todėl turėdamas tikslą neatsakyti pagal baudžiamąjį įstatymą, išvyksta į užsienį ar slapstosi toje šalyje, kurioje gali būti patrauktas baudžiamajon atsakomybėn. Tokiu atveju, laikantis baudžiamojo proceso tikslų, siekiant išaiškinti nusikalstamą veiką padariusi asmenį, priklausomai nuo padarytos nusikalstamos veikos, jam gali būti skirta procesinė prievartos priemonė, pavyzdžiui, pasižadėjimas neišvykti ar suėmimas. Kaip ir buvo minėta aukščiau, procesinės prievartos priemonės taikymas priklauso nuo galimai padarytos nusikalstamos veikos sunkumo, laikantis proporcingumo principo. Reikia pažymėti, kad šiuolaikinės visuomenės narių sąmoningumas nėra pasiekęs tokio lygio, kad žmogus savo noru padėtų atskleisti įvykdytą nusikalstamą veiką ir prisiimtų už tai atsakomybę (Losis, 2010, p. 16).

Galima teigti, kad ne vien tik asmeniui, kuris turi atsakyti už padarytą nusikalstamą veiką, bet ir kitiems asmenims, kurie dalyvauja vykdomame baudžiamajame procese, pavyzdžiui, liudytojas, nukentėjęsysis, taip pat dėl tam tikrų aplinkybių, kurios negali būti pateisinamos, gali vilkinti atliekamą procesą, taip kliudydami teisėsaugos institucijų pareigūnams išaiškinti nusikalstamą veiką. Tiek nukentėjęs asmuo nuo nusikalstamos veikos, tiek liudytojas, kuris matė atitinkamą nusikalstamos veikos darymo epizodą, gali neatvykti į šaukiamas apklausas, bijodami būti įtakoti įtariamojo poveikio.

Šios priežastys lemia, kad procesinių prievartos priemonių taikymas kartais yra neišvengiamas ir gali būti naudojamas kaip pagalbinė priemonė darant įtaką asmens elgesiui. Be to, šio darbo autorės nuomone, galima pritarti Stasio Šedbaro nuomonei, kad kuo yra aukštesnis visuomenės teisinis, kultūrinis išprusimas, tuo mažiau lieka vietos procesinių prievartos priemonių taikymui (Šedbaras, 2005, p. 45).

Mokslinėje teisinėje literatūroje sutinkama autorių nuomonių, kad procesinės prievartos priemonės ne visuomet yra suvokiamos ir vertinamos analogiškai. Egidijus Losis teigia, kad dėl šios priežasties, jog procesinės prievartos priemonės yra suvokiamos ir vertinamos neanalogiškai, yra išskiriami įstatyminis ir mokslinis prievartos priemonių suvokimai. Egidijus Losis nurodo, kad įstatyminis suvokimas apima įstatymų leidėjo baudžiamojo proceso įstatyme konkrečiai procesinėmis prievartos priemonėmis įvardytus procesinius veiksmus. Mokslinis prievartos priemonių suvokimas grindžiamas moksliniu nagrinėjimu, atsižvelgiant į pasirinktus kriterijus, rezultatais, atitinkamus procesinius veiksmus laikant procesinėmis prievartos priemonėmis (Losis, 2008, p. 79). Galima daryti išvadą, kad mokslinis suvokimas priklauso nuo įstatyminio suvokimo. Jeigu yra įstatyminis suvokimas – tai, kas numatyta įstatyme, vadinasi, jog gali būti ir mokslinis suvokimas, kuris analizuoja įstatyminį suvokimą.

Pažymėtina, kad prieš pradėdant nagrinėti įstatyminį ir mokslinį procesinių prievartos priemonių suvokimus, būtų tikslinga pirmiau aptarti įstatyminio ir mokslinio procesinių prievartos priemonių suvokimo bendrus bruožus.

Teisinėje literatūroje išskiriama, kad bendri bruožai tiek įstatyminiam, tiek moksliniam procesinių prievartos priemonių suvokimui pasižymi tuo, jog prievartos priemonė turi būti įtvirtinta baudžiamojo proceso įstatyme, ją parenka ir taiko tam įgalioti baudžiamojo proceso subjektai. Prievartos priemonė taikoma esant įstatyminiam pagrindui, siekiant įgyvendinti baudžiamojo proceso tikslus (Goda, 1998, p. 35).

Procesinės prievartos priemonės įtvirtinimas žemesnės galios teisės akte reiškia, jog taikoma procesinė prievartos priemonė turi būti įtvirtinta įstatyme. Subjektas, kuris ją taiko, negali pats sugalvoti, kokia apimtimi ir kaip varžyti žmogaus teises ir laisves. Be abejo, autorės nuomone, procesinės prievartos priemonės, įtvirtintos BPK, yra panašios į Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatyme (toliau – KŽĮ) įtvirtintas priemones. KŽĮ įtvirtintos priemonės nors ir nėra procesinės prievartos priemonės, tačiau pagal savo esmę ir turinį yra panašios į BPK numatytas procesines prievartos priemones.

Antrasis bendras požymis – procesinę prievartos priemonę parenka ir taiko tam įgalioti baudžiamojo proceso subjektai. Nuo procesinės prievartos priemonės priklauso subjektai, kurie ją gali taikyti. BPK 164 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad ikiteisminį tyrimą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras. To paties straipsnio 2 dalyje numatyta, kad šiame kodekse numatytais atvejais tam tikrus ikiteisminio tyrimo veiksmus atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas. Ikiteisminio tyrimo subjektai yra trys – ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo teisėjas. Pažymėtina, kad visi šie trys subjektai turi skirtingus įgaliojimus ir kiekvienas subjektas pagal savo kompetenciją gali skirti vieną ar kitą procesinę prievartos priemonę. Pavyzdžiui, BPK 132 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad namų areštą ikiteisminio tyrimo metu prokuroro prašymu skiria ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartimi. Vadinasi, tokią kardomąją priemonę prokuroro prašymu gali skirti tik teisėjas, tačiau tokį prašymą teisėjas gali ir atmesti, nes tokios kardomosios priemonės skyrimas priklauso tik ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetencijai. Galima daryti išvadą, kad bendras procesinės prievartos priemonės požymis yra tas, jog ją parinkti ir skirti pagal turimus įgaliojimus gali baudžiamojo proceso subjektas, kuris atlieka proceso veiksmus. Vienas jų – parinkti ir skirti procesinę prievartos priemonę.

Kaip teigia Gintaras Goda, paskutinis bendras bruožas įstatyminiam ir moksliniam procesinės prievartos priemonių suvokimui, - procesinė prievartos priemonė taikoma esant įstatyminiam pagrindui, siekiant įgyvendinti baudžiamojo proceso tikslus. Neabejotinai galima su tuo sutikti, kadangi priešingu atveju, skiriant procesinę prievartos priemonę nesant įstatyminio pagrindo, toks veiksmas būtų neteisėtas, o baudžiamojo proceso tikslai nebūtų tinkamai įgyvendinti. Procesinės prievartos priemonės visuomenėje yra itin jautri tema, nes jas skiriant varžomos konstitucinės asmens teisės ir laisvės, todėl juridinis pagrindas jų skyrimui yra būtinas.

Išanalizavus bendrus bruožus tiek įstatyminiam, tiek moksliniam procesinių prievartos priemonių supratimui, toliau bus analizuojamas įstatyminis procesinių prievartos priemonių suvokimas.

Visų pirma, svarbu paminėti, kad įstatyminis procesinių prievartos priemonių suvokimas apima tik įstatymų leidėjo numatytus konkrečius procesinius veiksmus, kurie, be kita ko, yra numatyti tik įstatyme ir yra įvardinti procesinės prievartos veiksmiais (Losis, 2008, p. 78).

Įstatyminiu lygmeniu procesinių prievartos priemonių samprata formuojama įstatymo ir jame įtvirtintų procesinių veiksmų analizės pagrindu, atsižvelgiant į mokslininkų nustatytus analizės kriterijus, nustatant bendrąsias procesinėms prievartos priemonėms būdingas savybes ir elementus (Losis, 2008, p. 78). Valstybinės prievartos sampratą administracinėje teisėje galima prilyginti valstybės prievartos sampratai baudžiamajame procese. Tai yra ne kas kita, o tai, kad teisinės prievartos priemonės taikymo pagrindas yra neteisėta ir pavojinga visuomenei veika, reagavimas į neteisėtą elgesį ir procesinės prievartos naudojimą lemia teisės norma išreikštos valstybinės valios ir ją pažeidžiančios individualios valios konfliktas (Šedbaras, 2005, p. 235). Aiškinant tokį teiginį galima pasakyti, kad įvairiuose įstatymuose yra numatyta valstybinė valia ir išreikšta pozicija dėl tam tikrų veiksmų. Nesilaikant įstatymuose įtvirtintų teisės normų gali būti taikomos procesinės prievartos priemonės. Teigtina, kad nesant neteisėtų veiksmų procesinės prievartos priemonės negali būti taikomos.

Toliau aiškinant įstatyminį procesinių prievartos suvokimą, yra išskiriama keletas jam būdingų bruožų:

1. Teisinė prievarta paprastai taikoma tik konkrečioms teisinio santykio subjektams, pažeidusiems teisės normą;
2. Teisinė prievarta įgyvendinama teisės taikymo aktu;
3. Prievarta taikoma tik remiantis teise;
4. Taikyti teisinę prievartą yra valstybės monopolis (Šedbaras, 2005, p. 254).

Bruožas, jog teisinė prievarta paprastai taikoma konkrečiam subjektui, nurodo, kad tokia prievarta gali būti nukreipta tik prieš tokį subjektą, kuris galimai pažeidžia įstatymą, nesilaiko teisės normų. Tik pritaikius procesinę prievartos priemonę toks subjektas būtų priverstas laikytis imperatyvių įstatymo nuostatų. Atkreiptinas dėmesys, kad taip siekiama asmenį ne nubausti, o sustabdyti nuo galimo proceso vilkinimo, ar, kaip buvo minėta,

netrukdyti įgyvendinti baudžiamojo proceso tikslų. Konkrečiam subjektui taikomas poveikis gali būti labai įvairus. Pavyzdžiui, įtariamajam siekiant išvengti baudžiamosios atsakomybės ir slapstantis nuo teisėsaugos pareigūnų, gali būti taikomas suėmimas. Tai reiškia, kad gali būti taikomas fizinis judėjimo apribojimas, nes taip yra varžoma asmens laisvė. Tačiau gali būti taikomas ne vien tik fizinis poveikis, tačiau ir turtinis (sumokant užstatą) ar moralinis poveikis.

Antrasis bruožas – teisinė prievarta įgyvendinama teisės taikymo aktu. Teisės normos nustato tik galimybę taikyti teisinę prievartą (Šedbaras, 2005, p. 287). Galima daryti neabejotiną išvadą, kad nesant prievartos teisės normose, tokios prievartos taikymas nėra galimas. Taikant asmeniui procesines prievartos priemones, yra varžomos jo teisės ir laisvės. Tokios prievartos taikymas turi būti griežtai reglamentuotas teisės aktuose.

Prievarta taikoma tik remiantis teise – trečiasis bruožas, apibūdinantis įstatyminį procesinių prievartos priemonių suvokimą. Procesinės prievartos priemonės yra įtvirtintos BPK. BPK numatytos ne tik procesinės prievartos priemonės, tačiau ir tai, kas gali jas taikyti bei taikymo ribos. Savaiame suprantama, kad toks reglamentavimas yra būtinas, kadangi procesinėmis prievartos priemonėmis varžomos asmens teisės ir laisvės.

Ketvirtasis požymis - taikyti teisinę prievartą yra valstybės monopolis. Tai reiškia, kad valstybė turi įstatymuose numaćiusi prievartos priemones. Esant būtinybei, bet kurią iš įstatyme įtvirtintų prievartos priemonių galima taikyti subjektui. Tai yra, kad teisinę prievartą taiko valstybės įgalioti pareigūnai įstatymų nustatyta tvarka.

Apibendrinant įstatyminį procesinių prievartos priemonių suvokimą, galima teigti, jog procesines prievartos priemones gali taikyti tik tam įgaliojimus turintys subjektai, ji turi būti taikoma įstatymo pagrindu. Tai yra būtina siekiant ne tik pamokyti ar nubausti asmenį, kuris savo veiksmais pažeidžia imperatyvią teisės normą, bet gali būti prevencinė priemonė, siekiant ugdyti visuomenės teisinę sąmonę.

Pasak E. Losio, išnagrinėjusio skirtingų mokslininkų darbus, galima išskirti dvejopą procesinių prievartos priemonių mokslinį suvokimą. Pirmoji samprata formuojama M. E. Tokariovos ir S. Voltošo, kuria remiantis, procesinės prievartos priemonės apibrėžiamos kaip baudžiamojo proceso įstatymo numatytos prievartinio pobūdžio priemonės. Jas, esant teisiniams pagrindams, įstatymo nustatyta tvarka baudžiamojo proceso dalyvių atžvilgiu taiko valstybės įgaliotų institucijų asmenys. Šiomis priemonėmis siekiama sustabdyti arba nutraukti baudžiamojo proceso dalyvių neteisėtus veiksmus, kurie trukdo ikiteisminiam

tyrimui atlikti, bylą nagrinėti teisme ar vykdyti priimtą teismo sprendimą (Losis, 2010, p. 19).

Atsižvelgdamas į tokią mokslininkų formuojamą sampratą, E. Losis daro išvadą, kad įrodymų rinkimas nėra priskiriamas procesinėms prievartos priemonėms, nes tokių veiksmų tikslas yra patikrinti, pavyzdžiui, gautą informaciją. Vadovaujantis šia samprata prioritetas yra teikiamas ne asmens konstitucinių teisių ar laisvių varžymui, kas lieka kaip ir antraeilis dalykas, tačiau prioritetas teikiamas pačio procesinio veiksmo atlikimui, procesinio veiksmo tikslo pasiekimui.

Antroji moksliniame procesinių prievartos priemonių suvokimo kontekste formuojama samprata grindžiama prioritetiniu žmogaus teisių ir laisvių apsaugos principu. Prievartos priemonėmis yra laikomi visi proceso veiksmai, kurie varžo žmogaus teises ir laisves (Losis, 2010, p. 68). Akivaizdu, kad tokia samprata gali būti suvokiama kaip taikant procesinę prievartos priemonę ne baudžiamojo proceso tikslui pasiekti, bet suvaržyti asmens teises ir laisves.

Iš pateiktų sampratų galima daryti išvadą, jog pirmuoju atveju taikant procesines prievartos priemones siekiama atlikti tam tikrą procesinį veiksma, o antruoju atveju – suvaržyti žmogaus teises ir laisves. Šio darbo autorės nuomone, dažnu atveju, kai yra taikoma bet kokia procesinė prievartos priemonė, asmuo, kurio atžvilgiu tai daroma, pradeda jausti pasipriešinimo poreikį ir visais galimais būdais bando priešintis atliekamiesiems proceso veiksams. Prioritetas turėtų būti teikiamas tam, kad taikoma procesine prievartos priemone pirmiausiai būtų siekiama pasiekti baudžiamojo proceso tikslą, o ne varžyti asmens teises ir laisves. Taip pat, šio darbo autorė mano, kad kuo labiau varžomos asmens teisės ir laisvės, tuo labiau asmuo jaučia norą ir poreikį joms priešintis.

Apibendrinant, galima daryti išvadą, kad bendrai procesinės prievartos priemonės apibūdinamos kaip intervencija į žmogaus teises ir laisves jas apribojant įstatymo numatytais atvejais. Plačiau procesinės prievartos priemonės suprantamos įstatyminiu ir moksliniu būdu, o mokslinis suvokimas išskiria dvejopą sampratą, priklausomai nuo to, kam yra skiriamas prioritetas – ar asmens teisių ir laisvių suvaržymui, ar baudžiamojo proceso tikslams pasiekti.

1.2. Procesinių prievartos priemonių sistema

Lietuvos procesinių prievartos priemonių sistemą įtvirtina BPK. BPK XI skyriuje yra įtvirtintos kardomosios priemonės, XII skyriuje - kitos procesinės prievartos priemonės. BPK

389 straipsnyje yra įtvirtintos juridiniams asmenims taikomos laikinosios procesinės prievartos priemonės. Procesinių prievartos priemonių sistemą galima suskirstyti į tris minėtas dalis. Lyginant šias dalis tarpusavyje, galima pasakyti, kad kardomosios priemonės ir kitos procesinės prievartos priemonės yra taikomos fiziniams asmenims, o BPK 389 reglamentuotos procesinės prievartos priemonės taikomos tik juridiniams asmenims.

Procesinės prievartos priemonės ne veltui skirstomos į kardomąsias ir kitas procesines prievartos priemones. Kardomosios priemonės yra labiausiai varžančios žmogaus teises ir laisves. Jos savo esme yra pačios griežčiausios, lyginant su kitomis procesinėmis prievartos priemonėmis. Kiekvienai taikomai procesinei prievartos priemonei yra keliamas konkretus taikymo tikslas – ko siekiama taikant vienokią ar kitokią procesinę prievartos priemonę. Yra draudžiama procesinę prievartos priemonę taikyti kitu tikslu. Atsižvelgiant į tikslą, parenkama konkreti procesinė prievartos priemonė. Pavyzdžiui, jeigu asmuo yra recidyvistas ir padaro naują nusikalstamą veiką, be abejo, skiriant procesinę prievartos priemonę pagrindinis tikslas bus apsaugoti visuomenę bei jį patį nuo naujų nusikalstamų veikų darymo. Atsižvelgiant į tokį tikslą ir norint jį pasiekti, turėtų būti taikoma kardomoji priemonė – suėmimas. Parinkus tokią kardomąją priemonę, būtų pasiektas tikslas - užtikrintas recidyvisto dalyvavimas baudžiamajame procese, visuomenė būtų apsaugota nuo jos atžvilgiu galimų naujų nusikalstamų veikų.

BPK 120 straipsnyje yra reglamentuotos devynios kardomosios priemonės. Kardomąsias priemones sudaro – suėmimas, intensyvi priežiūra, namų areštas, įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu, užstatas, duomenų paėmimas, specialiosios teisės sustabdymas, įpareigojimas periodiškai registruotis policijos įstaigoje ir rašytinis pasižadėjimas neišvykti. Minėtame straipsnyje galima išvelgti tam tikrą kardomųjų priemonių sistemiškumą. Kardomosios priemonės šiame straipsnyje išvardintos nuo labiausiai varžančių asmens teises ir laisves iki mažiausiai varžančių asmens teises ir laisves, t. y. nuo suėmimo iki rašytinio pasižadėjimo neišvykti.

Ne visas kardomąsias priemones gali skirti vienas subjektas. Kardomąsias priemones gali skirti iš esmės trys subjektai – ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Suėmimą, intensyvią priežiūrą, namų areštą ir įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu – skiriamos ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi. Visas kardomąsias priemones gali

skirti ikiteisminio tyrimo teisėjas, tačiau būtent šias išvardintas, gali skirti išimtinai tik ikiteisminio tyrimo teisėjas. Pabrėžtina, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas kardomasias priemones skiria prokuroro prašymu, t. y. savo iniciatyva ikiteisminio tyrimo teisėjas kardomųjų priemonių neskiria. Prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kuriam pavesta atlikti ikiteisminį tyrimą, neturi teisės šių kardomųjų priemonių skirti. Visos kitos likusios kardamosios priemonės gali būti skiriamos prokuroro nutarimu. Pažymėtina, kad neatidėliotinais atvejais kardomasias priemones gali skirti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnų kompetencijoje taip pat yra numatyta teisė skirti kardomasias priemones, tačiau jos gali būti skiriamos tik neatidėliotinais atvejais. Paskyrus asmeniui kardomąją priemonę, ikiteisminio tyrimo pareigūnas nedelsiant turi apie tai raštu pranešti prokurorui, kuris vadovauja ikiteisminiam tyrimui. BPK 121 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi teisę skirti šias kardomasias priemones – dokumentų paėmimą, specialiosios teisės sustabdymą, įpareigojimą periodiškai registruotis policijos įstaigoje, rašytinį pasižadėjimą neišvykti, kario karinio dalinio, kuriame jis tarnauja, vadovybės stebėjimą ir nepilnamečio atidavimą tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti.

Galima daryti išvadą, kad priklausomai nuo to, kokia yra skiriama kardomoji priemonė ir kaip ji varžo asmens teises ir laisves, ją skiria tam įgaliojimus turintis subjektas. Nors visos kardamosios priemonės apriboja konstitucines asmens teises ir laisves, priklausomai nuo griežtumo ir kardamosios priemonės esmės, pačias griežčiausias kardomasias priemones skirti tik gali tik ikiteisminio tyrimo teisėjas. Priklausomai nuo to, kas skiria kardomąją priemonę, taip pat galima išvelgti jų sistemą. Galima teigti, kad kardomųjų priemonių sistema sudaroma pagal tai, kas jas skiria, t. y. ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kuriam pavesta atlikti tam tikrus procesinius veiksmus.

Skirtingai nuo kaimyninių valstybių, pavyzdžiui, Lenkijos, Rusijos, Baltarusijos, Lietuvoje griežčiausias kardomasias priemones gali skirti tik teismas. Lenkijos baudžiamojo proceso kodeksas numato tik vieną kardomąją priemonę – laikinąjį areštą – kuris gali būti skiriamas tik teismo. Visos kitos kardamosios priemonės gali būti skiriamos prokuroro arba teismo (Kodeks postepovania karnego, 1997, 10 str.). Lenkijos baudžiamajame kodekse tėra viena kardomoji priemonė, kurią išimtinai gali skirti tik teismas - suėmimas. Rusijoje baudžiamajame procese išimtinai tik teisėjas gali skirti suėmimą ir namų areštą, o kitas kardomasias priemones gali skirti ir prokuroras (Ugolovno processualnyj kodeks Rossijskij

Federaciji, 2006). Baltarusijos baudžiamojo proceso kodeksas, lyginant tiek su Lietuvos, tiek su kitomis užsienio valstybėmis (Rusija ar Lenkija), numato plačiausią prokuroro kompetenciją. Baltarusijoje visas kardomąsias priemones gali skirti prokuroras, o teismo dalyvavimas skiriant jas nėra būtinas (Ugolovno – processualnij kodeks Respubliki Belarus, 1999).

Lyginant šių užsienio valstybių prokurorų kompetenciją su Lietuvos prokurorų kompetencija, galima sakyti, kad kompetencija Lietuvoje prokurorams skirti kardomąsias priemones yra šiek tiek platesnė. Minėtose užsienio valstybėse nėra kalbama apie ikiteisminio tyrimo pareigūnų kompetenciją, priešingai nei Lietuvos teisinėje sistemoje. Pagal BPK, švelniausias kardomąsias prievartos priemones gali skirti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas, tačiau prokuroras, kuris kontroliuoja ikiteisminį tyrimą, turi būti raštu informuotas apie pritaikytą kardomąją priemonę. Prokuroras, įvertinęs ar paskirta kardomoji priemonė yra teisėta ir pagrįsta, surašo rezoliuciją.

Antrąją procesinių prievartos priemonių sistemos grandį sudaro kitos procesinės prievartos priemonės. Kitos procesinės prievartos priemonės yra reglamentuotos BPK XII skyriuje. Šiame skyriuje numatytos šios kitos procesinės prievartos priemonės: laikinas sulaikymas (BPK 140 straipsnis), atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą (BPK 141 straipsnis), atvedinimas (BPK 142 straipsnis), asmens apžiūra (BPK 143 straipsnis), pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas (BPK 144 straipsnis), krata (BPK 145 straipsnis), asmens krata (BPK 146 straipsnis), poėmis (BPK 147 straipsnis), pašto siuntų poėmis (BPK 148 straipsnis), laikinas nuosavybės teisės apribojimas (BPK 151 straipsnis), elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas (BPK 154 straipsnis), fotografavimas, filmavimas, matavimas, rankų atspaudų ir pavyzdžio genetinei daktiloskopijai paėmimas (BPK 156 straipsnis), laikinas nušalinimas nuo pareigų ar laikinas teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas (BPK 157 straipsnis), savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai (BPK 158 straipsnis), leidimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus (BPK 159 straipsnis), slaptas sekimas (BPK 160 straipsnis).

Vienas pagrindinių skirtumų lyginant su kardomosiomis priemonėmis - kardomosios priemonės taikomos siekiant užtikrinti įtariamojo dalyvavimą procese ir netrukdomą ikiteisminį tyrimą, siekiama užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms. Tuo tarpu kitos

procesinės prievartos priemonės skiriamos siekiant surinkti ikiteisminiam tyrimui reikšmingus duomenis.

Nuo kardomųjų priemonių jos taip pat skiriasi pagal tai, koks subjektas gali taikyti kitą procesinę prievartos priemonę. Sistemiskai aiškinant kitas procesines prievartos priemones ir lyginant su kardomosiomis priemonėmis, galima teigti, kad subjektų ratas yra platesnis. BPK 140 straipsnyje reglamentuotas laikinas sulaikymas. Tuo tarpu šio straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad sulaikyti asmenį, darant nusikalstamą veiką ar tuoj po jos padarymo gali prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar kiekvienas asmuo. Tačiau, jeigu asmenį sulaiko ne prokuroras ir ne ikiteisminio tyrimo pareigūnas, apie sulaikymą nedelsiant turi būti pranešta policijai. Sąvoką „kiekvienas asmuo“ galima paaiškinti elementaria situacija – gatvėje asmuo pamato, kad prieš kitą asmenį yra naudojamas fizinis smurtas. Jis gali sulaikyti smurtautoją, bet privalo nedelsiant apie tai turi informuoti policiją. Nors kiekvienas asmuo ir neturi įgaliojimų taikyti kitų procesinės prievartos priemonių, tačiau, šio darbo autorės nuomone, tokia galimybė yra numatyta siekiant nusikaltimą darantį asmenį sustabdyti nuo daromos nusikalstamos veikos.

Kitos procesinės prievartos priemonės yra skirtos įrodymams rinkti (krata, poėmis, asmens krata, pašto siuntų poėmis), užtikrinti asmenų dalyvavimą ar atvykimą į apklausą, teisiamąjį posėdį (atvesdinimas), nuosprendžio užtikrinimui (laikinasis nuosavybės teisės apribojimas), taip pat siekiama išsiaiškinti asmens tapatybę (sulaikymas).

Nesvarbu ar būtų taikoma kardomoji priemonė, ar kita procesinės prievartos priemonė, procesinių prievartos priemonių sistemoje kiekvienai prievartos priemonei turi būti (yra) keliamas konkretus taikymo tikslas ir draudimas ją taikyti kitu tikslu (Ažubalytė *et al.*, 2009, p. 210).

Juridiniams asmenims taip pat yra ir gali būti taikomos procesinės prievartos priemonės. BPK 389 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad juridiniam asmeniui gali būti paskirtos šios procesinės prievartos priemonės: laikinas juridinio asmens veiklos sustabdymas ir laikinas juridinio asmens veiklos apribojimas. Procesinę prievartos priemonę prokuroro prašymu gali skirti ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas nutartimi. To paties straipsnio 3 dalyje numatyta, kad laikinas juridinio asmens veiklos sustabdymas ar laikinas juridinio asmens veiklos apribojimas skiriamas tuo atveju, jeigu trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens veikla gali sukliudyti netrukdomą baudžiamosios bylos procesą, taip pat gali

pažeisti ūkininkavimo tvarką, padaryti žalos finansams, gamtai, visuomenės saugumui bei intelektinei nuosavybei.

Lietuvos apeliacinis teismas baudžiamojoje byloje Nr. 1N-47/2013 išskyrė esminius BPK 389 straipsnyje numatytų juridiniams asmenims taikytinų procesinių prievartos aspektus ir nurodė, kad šiomis procesinėmis prievartos priemonėmis siekiama užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą, užkirsti kelią juridiniam asmeniui pažeisti ūkininkavimo tvarką, padaryti žalos finansams, gamtai, visuomenės saugumui bei intelektinei nuosavybei. Siekiant išvardintų tikslų, juridinio asmens veikla, apibrėžta tam tikruose steigimosi ar kituose vidaus tvarką reglamentuojančiuose teisės aktuose, gali būti laikinai apribota arba sustabdyta. Juridinio asmens veikla laikinai apribojama yra tada, kai juridiniam asmeniui uždraudžiama užsiimti tam tikra steigimo dokumentuose numatyta veikla ir juridinis asmuo įpareigojamas uždaryti tam tikrą juridinio asmens padalinį (Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. kovo 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Vadovaujantis minėta Lietuvos apeliacinio teismo nutartimi, galima daryti išvadą, kad teismų praktikoje šia procesine prievartos priemone siekiama uždrausti juridiniam asmeniui, kuriam pareikšti įtarimai ar kaltinimai padarius nusikalstamą veiką, verstis ta steigimo dokumentuose numatyta veikla, kurią vykdant galimai ir buvo padaryta inkriminuojama nusikalstama veika (Klaipėdos apygardos teismo 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Atsižvelgiant į tai, kad bylų dėl juridinių asmenų padarytų nusikaltimų veikų procesas yra baudžiamojo proceso ypatumas tiriant ir nagrinėjant bylas, procesinės prievartos priemonės taikomos juridiniams asmenims toliau nebus nagrinėjamos. Šio darbo autorės nuomone, atsižvelgiant į pasirinktą darbo temą, nagrinėjant procesinių prievartos priemonių sistemą, juridiniams asmenims taikomas procesines prievartos priemones, tikslinga apsiriboti tik trumpai apžvelgiant, kokios procesinės prievartos priemonės gali būti ir yra taikomos juridiniams asmenims, bei kokių tikslų siekiama. Toliau darbe nebus pasisakoma apie juridiniams asmenims taikomas procesines prievartos priemones.

Apibendrinant procesinių prievartos priemonių sistemą, galima teigti, kad ją sudaro kardamosios priemonės, kitos procesinės prievartos priemonės ir laikinos procesinės prievartos priemonės, taikomos juridiniams asmenims. Tiek kardamosios priemonės, tiek kitos procesinės prievartos priemonės, taip pat turi sistemą, pavyzdžiui, atskleidžiama, koks

subjektas turi teisę taikyti prievartą, viešos ir neviešo pobūdžio prievartos priemonės, ko siekiama taikant procesines prievartos priemones.

1.3. Procesinių prievartos priemonių tikslai, funkcijos ir reikšmė

Tikslą galima apibūdinti kaip tam tikrą norimą pasiekti dalyką, o funkciją - kaip paskirtį. Vadinasi, norimas pasiekti dalykas nurodo, kokia jo paskirtis, todėl galima sakyti, kad tikslas nurodo funkciją. Skiriant bet kurią procesinę prievartos priemonę yra siekiama tam tikro tikslo, o pasiekus tikslą, jis atliks savo funkciją.

BPK 11 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad procesinės prievartos priemonės turi būti taikomos tik tais atvejais, kai be jų negalima pasiekti reikiamų proceso tikslų. Bet kokios procesinės prievartos priemonės taikymas turi būti nedelsiant nutrauktas, kai tai tampa nereikalinga. Bendras visų procesinių prievartos priemonių tikslas - suvaržant žmogaus teises ir laisves sudaryti prielaidas normaliai, netrukdomai proceso eigai, siekiant įgyvendinti baudžiamojo proceso tikslus (Losis, 2010, p. 25). Galima daryti išvadą, kad procesinių prievartos priemonių taikymas padeda pasiekti baudžiamojo proceso tikslus ir apsaugoti asmens teises ir teisėtus interesus.

Kaip jau buvo aptarta, procesinių prievartos priemonių sistemą sudaro kardomosios priemonės ir kitos prievartos priemonės, todėl atsižvelgiant į šią procesinių prievartos priemonių sistemą, galima pastebėti, kad kardomųjų ir prievartos priemonių tikslai taip pat turi savitą sistemą. Kardomųjų priemonių tikslai numatyti BPK 119 straipsnyje – kardomosios priemonės gali būti skiriamos siekiant užtikrinti įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms. Pažymėtina, kad kitų prievartos priemonių tikslai BPK nėra konkretizuoti, todėl jų tikslus galima įžvelgti konkrečiose BPK normose, reglamentuojančiose kitas prievartos priemones.

Vienas pagrindinių kitų procesinių prievartos priemonių tikslas – duomenų ar įrodymų gavimas. Pavyzdžiui, BPK 145 straipsnyje yra reglamentuota krata. Minėto straipsnio 1 dalyje reglamentuota, kad esant pagrindui manyti, kad kokioje nors patalpoje ar kitokioje vietoje yra nusikalstamos veikos įrankių, nusikalstamu būdu gautų ar įgytų daiktų bei vertybių, taip pat daiktų ar dokumentų, galinčių turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti, arba kad koks nors asmuo jų turi, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras jiems surasti

ir paimti gali daryti krata. Tai leidžia teigti, kad tikslas yra surasti tam tikrus daiktus, duomenis, galinčius turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti.

Lyginant kardomųjų ir kitų procesinių prievartos priemonių tikslus, pastebima, kad jos skiriasi savo esme. Taikant kardomasias priemones siekiama užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą, o kitos procesinės prievartos priemonės pagal tikslus yra labiau orientuotos į duomenų, reikšmingų tiriant nusikalstamą veiką, gavimą.

Teisės mokslų tyrėjai procesinių prievartos priemonių funkcijas skirsto į tam tikras grupes. E. Losis BPK įtvirtintas procesines prievartos priemones pagal funkcijas skirsto į:

1. Sankcijos funkciją atliekančias prievartos priemones, užtikrinančias netrukdomą baudžiamąjį procesą;
2. Procesines prievartos priemones, atliekančias pažintinę funkciją, susijusią su įrodymų (duomenų) surinkimu (patikrinimu);
3. Procesines prievartos priemones, atliekančias prevencijos funkciją, susijusią su nusikalstamų veikų užkardymu (Losis, 2010, p. 26).

Tokiai E. Losiaus pateiktai struktūrai galima pritarti atsižvelgiant į BPK numatytas procesines prievartos priemones, nes bet kuri procesinė prievartos priemonė turi aiškia funkciją.

Prie pirmosios grupės galima būtų priskirti suėmimą. BPK 122 straipsnio 1 dalyje yra numatyti pagrindai, kada galima taikyti suėmimą įtariamajam. Vienas iš pagrindų - pagrįstas manymas, kad įtariamasis bėgs nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo. Skiriant įtariamajam suėmimą minėtu pagrindu yra užtikrinamas įtariamojo dalyvavimas baudžiamajame procese, taip įgyvendinant vieną iš pagrindinių baudžiamojo proceso tikslų – išaiškinti nusikalstamą veiką ir ją padariusį asmenį. Prie pirmos grupės taip pat galima priskirti namų areštą, intensyvią priežiūrą, rašytinį pasižadėjimą neišvykti. Skiriant tokias kardomasias priemones įtariamajam yra užtikrinamas jo dalyvavimas baudžiamajame procese.

Antroji grupė – prievartos priemonės, kurios leidžia susipažinti su duomenų surinkimu ar jų patikrinimu. Šiai grupei galima priskirti beveik visas kitas procesines prievartos priemones. BPK 142 straipsnyje numatytas atvedinimas. Jis taikomas, kai įtariamasis, kaltinamasis, nukentėjęsysis ar liudytojas be pateisinamos priežasties neatvykęs pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą, gali būti atvedinami. Nors tai ir yra prievartos priemonė ir ją taikant varžomos žmogaus teisės ir laisvės, tačiau tokios procesinės

prievartos priemonės funkcija yra duomenų gavimas. Konkrečiu atveju, atveddinant asmenį, pavyzdžiui, liudytoją, jis duoda parodymus ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui, ko savo noru vengia, todėl ikiteisminio tyrimo subjektai yra priversti taikyti prievartą.

Ir trečioji grupė - procesinės prievartos priemonės, kurios atlieka prevencijos funkciją, susijusią su nusikalstamų veikų užkardymu. Toks skirstymas suponuoja išvadą, kad tokią funkciją atlikti gali kardamosios priemonės, kurios yra pačios griežčiausios ir labiausiai varžančios žmogaus teises ir laisves. Skiriant įtariamajam rašytinį pasižadėjimą neišvykti, savaime suprantama, kad yra ribojama asmens teisė laisvai judėti tiek valstybės viduje, tiek varžoma teisė išvykti į užsienio valstybes. Taip užtikrinamas įtariamojo dalyvavimas baudžiamajame procese ir siekiama išvengti tokių situacijų, kai nenorėdamas atsakyti už galimai padarytą nusikalstamą veiką įtariamasis gali slėptis nuo gresiančios baudžiamosios atsakomybės užsienyje.

Reikšmė procesinių prievartos priemonių pasireiškia per žmogaus teisių ir laisvių suvaržymą. Kaip buvo minėta – žmogaus teisės ir laisvės yra saugomos Konstitucijos. Pažymėtina, kad tai turi reikšmę ne tik asmeniui, kuriam taikoma procesinė prievartos priemonė, bet ir baudžiamajam procesui. Asmuo, kuriam pritaikyta procesinė prievartos priemonė, negali atlikti atitinkamo veiksmo. Pavyzdžiui, negali gyventi su artimu asmeniu, prieš kurį naudojo smurtą, ar negali palikti savo gyvenamosios vietos be ikiteisminio tyrimo subjekto leidimo. Baudžiamajam procesui procesinės prievartos priemonės taip pat reikšmingos. Šiuo aspektu reikšmė pasireiškia tuo, kad jos yra reikšmingos baudžiamojo proceso tikslų įgyvendinimui. Pavyzdžiui, asmeniui skyrus atveddinimą, atveddinus asmenį asmuo bus apklausiamas, ko pasėkoje bus gauti galimai reikšmingi duomenys apie padarytą nusikalstamą veiką. Be to, pažymėtina, kad ir EŽTT formuoja praktiką dėl procesinių prievartos priemonių taikymo, kuri, be kita ko, turi reikšmės yra nacionalinių teismų formuojamai praktikai.

Apibendrinant galima teigti, kad visos procesinės prievartos priemonės turi bendrą tikslą. Jomis siekiama sudaryti prielaidas netrukdomam baudžiamojo proceso tikslų įgyvendinimo procesui. Galima išvelgti esminį skirtumą skiriant kardomasias priemones ir kitas prievartos priemones. Kardomųjų priemonių tikslas yra užtikrinti proceso dalyvių dalyvavimą baudžiamajame procese. Kardamosios priemonės yra glaudžiau susijusios su įtariamojo asmens teisių ir laisvių suvaržymu. Kitų procesinių prievartos priemonių tikslas

nėra vien tik varžyti žmogaus teises ir laisves, tačiau labiau yra susijęs su duomenų, kurie padėtų išaiškinti nusikalstamą veiką, gavimu.

Šiame darbe buvo minėta, kad procesinės prievartos priemonės savo esme yra panašios į KŽĮ įtvirtintas priemones. Atkreiptinas dėmesys, kad atsižvelgiant į magistro darbo apimtį, į tai, kad KŽĮ įtvirtintos priemonės nėra procesinės prievartos priemonės, bei į magistro darbo temą, kuris yra susijusi tik su procesinėmis prievartos priemonėmis. KŽĮ įtvirtintos priemonės šiame magistro darbe nebus analizuojamos.

2. PROPORCINGUMO PRINCIPO LAIKYMASIS TAIKANT PROCESINES PRIEVARTOS PRIEMONES

Teisės principai yra teisės sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas teisinis reguliavimas ir teisinė praktika, bendrasis ir individualusis teisinis reguliavimas bei teisės realizmas (Kūris, 2006). Baudžiamajame procese yra ne vien tik proporcingumo principas, kurio reikia laikytis. Egzistuoja ir kiti principai – teisingumas, protingumas, sąžiningumas, nekaltumo prezumpcijos principas, principas, kad teisingumą vykdo tik teismai, rungimosi, viešumo principas, proceso greitumo principas, teismo nepriklausomumo ir nešališkumo principas. Šiame darbe pasirinkta analizuoti tik proporcingumo principą. Šį principą pasirenka analizuoti atsižvelgiant į tai, kad teisingas proporcingumo principo suvokimas ir taikymas yra esminis taikant procesines prievartos priemones. Minėtas principas yra vienas pagrindinių principų, vertinant valdžios veiksmų teisėtumą taikant procesines prievartos priemones. Be to, proporcingumo principas apsaugos žmogaus teises ir laisves nuo valdžios intervencijos. Taigi, atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, buvo pasirinkta analizuoti tik proporcingumo principo taikymą.

2.1. Proporingumo principo samprata

R. Merkevičius teigia, kad žmogaus privataus gyvenimo apsaugos ribos baigiasi tada, kai jis savo veiksmais nusikalstamai ar kitaip neteisėtai pažeidžia teisės saugomus interesus, daro žalą atskiriems asmenims, visuomenei ir valstybei (Juodkaitė-Granskienė *et al.*, 2012). Kadangi asmens teisės yra vertybė, jas varžant turi būti pusiausvyra tarp taikomų prievartos priemonių ir padarytos nusikalstamos veikos. Proporingumo principas – tai vienas pagrindinių teisės principų, kuris yra plačiai taikomas ne tik nacionalinėje, bet ir tarptautinėje žmogaus teisių teisėje. Teisinėje literatūroje proporcingumo principas dar yra įvardijamas kaip per didelės prievartos uždraudimo principas (Goda, *et al.*, 2003, p. 15). Baudžiamajame procese yra labai svarbu užtikrinti proporcingumo principą, o ypač – taikant procesines prievartos priemones. Tačiau taip pat svarbu yra laikytis proporcingumo principo ir bylos nagrinėjimo teisme stadijoje, kad žmogaus teisės būtų apsaugotos nuo valstybės vykdomų žmogaus pagrindinių teisių ir laisvių ribojimo.

Svarbu pažymėti, kad šis principas nėra tiesiogiai ir aiškiai įtvirtintas (bent jau tokiu pavadinimu) Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (Goda *et al.*, 2003, p. 17). Tačiau,

analizuojant Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, išaiškėja, kad proporcingumo principu gana dažnai remiamasi. Be to, Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad konstitucinis proporcingumo principas yra vienas iš konstitucinio teisinės valstybės principo elementų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 nutarimas). Konstitucinis Teismas, aiškindamas proporcingumo principą, jį aiškina per skirtingus kontekstus. Pavyzdžiui, nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 23 straipsnio 2 dalies (2002 m. balandžio 23 d., 2007 m. birželio 7 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ konstatavo, kad proporcingumo principas, kaip vienas iš konstitucinio teisinės valstybės principo elementų, reiškia, kad įstatyme numatytos priemonės turi atitikti teisėtus ir visuomenei svarbius tikslus. Paaiškėjo, kad šios priemonės yra būtinos minėtiems tikslams pasiekti ir kad šios priemonės neturi varžyti asmens teisių ir laisvių akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas). Nors šiame Konstitucinio Teismo nutarime buvo nagrinėjamas klausimas dėl Valstybės tarnybos įstatymo atitinkamo straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, tačiau, proporcingumo principo aiškinimą galima būtų pritaikyti ir aiškinant jį procesinių prievartos priemonių kontekste. Šį proporcingumo principo aiškinimą galima susieti kad ir ne su pačia griežčiausia procesine prievartos priemone, o pavyzdžiui, su kita procesine prievartos priemone – krata. Krata – procesinė prievartos priemonė, kurią darant priverstinai ištiriama, apieškoma patalpa, vietovė ar asmuo, siekiant surasti ir paimti nusikalstamos veikos įrankius, nusikalstamu būdu įgytus daiktus bei vertybes, kitus nusikalstamai veikai tirti reikalingus daiktus, dokumentus ar objektus, taip pat siekiant surasti lavonus ar ieškomus asmenis (Goda *et al.*, 2003, p. 156). Vadinasi, siejant proporcingumo sampratą su taikoma prievarta, turi būti laikomasi proporcingumo principo, t. y. kad BPK numatyta taikoma krata turi atitikti teisėtus ir visuomenei svarbius tikslus. Jos taikymas turi būti tiesiogiai susijęs su iškeltais tikslais ir tokia priemonė neturi varžyti asmens teisių ir laisvių labiau nei reikia tikslui pasiekti. Vienas iš kratos tikslų yra surasti ir paimti nusikalstamos veikos įrankius. Jeigu ikiteisminio tyrimo subjektas turi pagrįstą pagrindą manyti, jog konkrečioje patalpoje gali būti paslėpti nusikalstamos veikos įrankiai, jis gali atlikti kratą siekiant juos surasti. Jeigu krata atlikta teisėtai, t. y. turint ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį atlikti kratą arba neatidėliotinu atveju ir be ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties, tokia taikoma prievartos priemonė neturėtų būti vertinama kaip akivaizdžiai varžanti asmens teises ir laisves.

Kaip buvo minėta, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas proporcingumo principą aiškina skirtingais vertinimo kriterijais. Vienas jų yra jau minėtas nutarimas, Valstybės tarnybos įstatymo tam tikro straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Tačiau pabrėžtina, kad toks proporcingumo principo sampratos aiškinimas nevertinamas kaip skirtas tik to įstatymo atitikties aiškinimui - toks proporcingumo principas aiškinamas plačiąja prasme ir vadovaujantis tokiu aiškinimu taikant bet kokias priemones, ar tai civilinėje byloje sprendžiant laikinųjų apsaugos priemonių taikymą, ar tai sprendžiant klausimą dėl procesinių prievartos priemonių taikymo. Taip pat galima paminėti dar vieną Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimą, kuriame išreikšta nuomonė dėl proporcingumo principo.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai reiškia, kad tarp siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti, tarp teisės pažeidimų ir už šiuos pažeidimus nustatytų nuobaudų turi būti teisinga pusiausvyra (proporcija) (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas). Remiantis minėtais Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimais, aiškinantis proporcingumo principą, jo taikymą, galima prieiti bendros išvados, kad proporcingumas reiškia, kad tam tikros priemonės taikymas turi atitikti teisės pažeidimą, o siekiant apsaugoti teisinius gėrius ir pasiekti tikslą, pavyzdžiui, išaiškinti nusikalstamą veiką, turi būti parenkama tokia procesinė prievartos priemonė, kad ją pritaikius, bus pasiektas norimas tikslas ir tai, atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo pobūdį, nebūtų pernelyg stipriai varžanti žmogaus teises ir laisves priemonė.

Proporcingumo principas yra bendrasis teisinis principas, tačiau jo svarba baudžiamajam procesui yra išskirtinė (Goda *et al.*, 2003, p. 14). Tokį neginčijamą teiginį galima aiškinti tuo, jog taikant procesines prievartos priemones yra varžomos žmogaus teisės ir laisvės. Todėl ikiteisminio tyrimo subjektas, prieš paskirdamas procesinę prievartos priemonę, turi skirti ypatingą dėmesį jos parinkimui ir kiekvienu atveju tikrinti ar tikrai yra būtinybė varžyti žmogaus teises ir laisves, o gal galima jas varžyti ir švelnesnėmis procesinės prievartos priemonėmis. Pavyzdžiui, jeigu asmuo yra įtariamas padaręs vagystę, numatytą Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 178 straipsnio 1 dalyje, ir jeigu ikiteisminio tyrimo subjektas nuspręstų skirti įtariamajam suėmimą, akivaizdu, kai tai būtų neproporcinga ir ikiteisminio tyrimo subjektas turėtų pagalvoti apie švelnesnės procesinės prievartos priemonės skyrimą.

Baudžiamajame procese tikrinant, ar parinkta ir pritaikyta procesinė prievartos priemonė atitinka proporcingumo kriterijų ir ar nereikėtų taikyti švelnesnės procesinės prievartos priemonės, turi būti atsižvelgiama į tam tikrų kriterijų visumą. Yra trys kriterijai, į kuriuos turi būti atsižvelgiama:

1. Ar taikant kokią nors priemonę gali būti pasiekti tikslai, kurių siekiant buvo nuspręsta taikyti tą priemonę.
2. Ar tie patys tikslai negali būti pasiekti taikant švelnesnes priemones.
3. Ar rezultatas, kuris bus pasiektas, pritaikius priemonę, bus pakankamai reikšmingas palyginus su suvaržymais, kuriuos turės patirti asmuo, kurio atžvilgiu ta priemonė bus pritaikyta (Goda *et al.*, 2003, p. 15).

Pirmasis kriterijus, kuris reikalauja, kad būtų atsižvelgta į tai, ar paskirta priemonė padės pasiekti tikslą, kurio siekiant buvo nuspręsta ją taikyti, reiškia, jog taikant prievartos priemonę neturi būti jokių abejonų, kad ją pritaikius gali būti pasiektas tikslas. Vadinasi, jeigu yra taikoma procesinė prievartos priemonė, turi būti aišku, kad jos pritaikymas padės pasiekti tikslą. Jeigu taikant procesinę prievartos priemonę siekiama įtariamąjį sustabdyti nuo galimai naujų nusikalstamų veikų darymo, pavyzdžiui, recidyvistą, tai savaimė suprantama, kad tokia priemonė turi užtikrinti, kad ji paveiktų įtariamąjį. Galima būtų palyginti namų arešto taikymą ir suėmimą. Yra aišku, kad namų arešto pritaikymas recidyvistui įtakos neturėtų, nes jo laisvė nebūtų ribojama taip, kaip suėmimo atveju.

Antrasis kriterijus nurodo, kad prieš paskiriant procesinę prievartos priemonę konkrečiam tikslui pasiekti, turi būti tikrinama švelniausių priemonių panaudojimo galimybė ir tik tada, kai įsitikinama, kad tam tikram rezultatui pasiekti reikia taikyti griežtesnes priemones, priimti sprendimą dėl jų taikymo (Goda *et al.*, 2003, p. 17). Atkreiptinas dėmesys, kad apie šį proporcingumo principo kriterijų yra kalbama ir BPK 122 straipsnio 7 dalyje, kur nurodoma, kad suėmimas gali būti skiriamas tik tais atvejais, kai švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis negalima pasiekti šio Kodekso 199 straipsnyje numatytų tikslų. Nors apie šį kriterijų tiesiogiai kalbama minėtame BPK straipsnyje, tačiau, taikant bet kokią kitą procesinę prievartos priemonę taip pat turi būti atsižvelgta į šį kriterijų ir tikrinama, ar nepakaktų švelnesnės procesinės prievartos priemonės taikymo norint pasiekti tikslą.

Trečiasis kriterijus nurodo, kad kuo yra sunkesnė padaryta nusikalstama veika, tuo griežtesnės procesinės prievartos priemonės taikymas gali būti pateisinamas. Tai įpareigoja siekiamą rezultatą lyginti su prievartos priemonės griežtumu. Tačiau pabrėžtina, kad tiriant

sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, procesinės prievartos priemonėmis neturi būti piktnaudžiaujama. Taip pat turi būti tikrinama, ar negali būti paskirti švelnesnės procesinės prievartos priemonės. Tačiau, jeigu tiriant sunkų ar labai sunkų nusikaltimą yra pritaikoma pati griežčiausia procesinė prievartos priemonė suėmimas, ji gali būti pateisinama atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo sunkumo lygį.

Apibendrinant, galima pasakyti, kad prieš skiriant procesinę prievartos priemonę, reikia ją patikrinti trimis kriterijais – ar gali būti pasiekti tikslai, ar tie tikslai negali būti pasiekti švelnesnėmis priemonėmis, ar pasiektas rezultatas bus reikšmingas lyginant su pritaikyta procesine prievartos priemone. Autorės nuomone, vadovaujantis minėtais trimis kriterijais, tikimybė pažeisti proporcingumo principą išlieka maža. Šiais kriterijais turėtų vadovautis kiekvienas ikiteisminio tyrimo subjektas prieš skirdamas procesinę prievartos priemonę.

Kadangi procesinės prievartos priemonės yra dažnas reiškinys baudžiamajame procese, tiek ikiteisminiame tyrime, tiek ir teisminėje stadijoje, tikslinga analizuoti Lietuvos teismų praktiką ir aiškintis ar teismai laikosi proporcingumo principo skiriant procesines prievartos priemones, atsižvelgdami į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą. Kadangi procesinės prievartos priemonės yra suskirstytos į sistemą ir yra išskiriamos, kaip jau aptarta, kardomosios priemonės ir kitos procesinės prievartos priemonės, toliau darbe bus nagrinėjamas proporcingumo principo laikymasis taikant kardomasias ir kitas prievartos priemones.

2.2. Proporcingumo principo laikymasis taikant kardomasias prievartos priemones

Kaip jau buvo minėta, BPK yra įtvirtinta dešimt kardomųjų priemonių, kurios yra labiausiai varžančios žmogaus teises ir laisves. Švelniausia kardomoji priemonė – rašytinis pasižadėjimas neišvykti iš savo gyvenamosios vietos be pareigūnų, prokuroro ar teismo žinios, o griežčiausia kardomoji priemonė suėmimas. Nors tai ir yra žmogaus teisių varžymas, tačiau tai daroma ir dėl paties asmens nusikalstamų veiksmų, kuriais pažeidžiami teisės saugomi interesai. Remiantis Lietuvos Respublikos statistikos departamento duomenimis, 2019 m. buvo užregistruotos 51449 nusikalstamos veikos. Didelis nusikalstamų veikų skaičius suponuoja išvadą, kad dažnai yra taikomos ir procesinės prievartos priemonės.

Kardomosios priemonės dar gali būti skirstomos į bendras ir specialias kardomasias priemones. Bendrosios kardomosios priemonės yra tos, kurios gali būti taikomos bet kuriam įtariamajam ar kaltinamajam. Specialiosios kardomosios priemonės yra įvardintos BPK 120

straipsnio 2 dalyje, kur yra reglamentuota, kad kariui gali būti skiriama kardomoji priemonė – karinio dalinio, kuriame jis tarnauja, vadovybės stebėjimas. Nepilnamečiui – atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti. Vadinasi, kad specialiosios kardomosios priemonės yra tik dvi ir jos taikomos asmenims, turintiems specialiuosius požymius. Nesvarbu, ar kardomoji priemonė taikoma asmeniui be specialiųjų požymių, ar su specialiaisiais požymiais, jos taikymas turi būti proporcingas. Šios priemonės taikomos tik tais atvejais, kai be jų neįmanoma pasiekti baudžiamojo proceso tikslų, numatytų BPK 1 straipsnyje. Be kita ko, kaip ir buvo minėta, net ir skiriant kardomąją priemonę turi būti įvertinta, ar švelnesnių, ne taip griežtai varžančių asmens teises ir laisves, prievartos priemonių nepakaktų baudžiamojo proceso tikslams pasiekti. Įvertinimas, ar kitomis prievartos priemonėmis nebūtų galima įgyvendinti BPK numatytų baudžiamojo proceso tikslų, o tuo atveju, kai ją paskyrus jos taikymas tampa nereikalingas, ji turi būti nedelsiant nutraukta, iš esmės įgyvendina proporcingumo principą.

Pritaikytos kardomosios priemonės tikslingumas ją pratęsti ar nutraukti jos taikymą, gali būti vertinamas atsižvelgiant į įtariamojo ar kaltinamojo elgesį po kardomosios priemonės paskyrimo, t. y. ar asmuo laikėsi paskirtos kardomosios priemonės sąlygų, ar ne. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinis teismas, išnagrinėjęs apelianto skundą dėl kardomosios priemonės panaikinimo ir įvertinęs kaltinamųjų elgesį po kardomosios priemonės paskyrimo, - namų arešto, konstatavo, kad per tą laiką, kai kaltinamiesiems buvo paskirtas namų areštas, kaltinamieji jokių pažeidimų nepadarė, jokių įtarimų, kad jie būtų bandę pažeisti paskirtos kardomosios priemonės sąlygas, nebuvo nustatyta, kardomąją priemonę panaikino. Todėl apeliacinės instancijos teismas, nepažeisdamas BPK 11 straipsnyje numatyto proporcingumo principo, ir nustatęs, kad kaltinamiesiems taikyti kardomąją priemonę nėra tikslinga, ją panaikino (Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. rugpjūčio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Pasak G. Godos, bet kuris proceso veiksmas atitinka proporcingumo principo reikalavimus, jeigu visuomenės interesas išaiškinti nusikalstamą veiką ir ją padariusį asmenį bei jį nubausti nusveria atskiro žmogaus interesą (Goda, 1995). Toks mokslininko teiginys suponuoja išvadą, kad jeigu kardomosios priemonės pritaikymas apsaugos visuomenės interesus, tai nebus pažeistas proporcingumo principas. E. Losis savo disertacijoje analizuodamas proporcingumo principo laikymąsi taikant procesines prievartos priemones, vadovavosi vertikaliuoju ir horizontaliuoju proporcingumo principo nustatymo būdo

kriterijais. Jis nurodo, kad proporcingumo principo kriterijai vertinami per prievartos priemonių taikymo prizmę – tinkamumo, būtinumo ir proporcingumo kriterijus tiesiogine prasme, kurie apima vertikalųjų nustatymo būdo kriterijus. Tuo tarpu horizontalaus testo esmę sudaro tai, kad jo metu anksčiau minėti elementai tikrinami ne nuosekliai, bet įvertinamas toks elementų kiekis, kuris leistų formuoti išvadą pagal pasirinkto prievartinio veiksmo atitikį siekiamiems tikslams (Losis, 2010, p. 65). Toliau darbe bus analizuojami šie proporcingumo principo kriterijai.

G. Godos nuomone, proporcingumo principas reiškia, kad bet kokia valstybinė prievarta gali būti naudojama tik tada, kai ji yra tinkama ir būtina siekiant griežtai apibrėžtų tikslų, kai tų tikslų nėra galimybės pasiekti naudojant švelnesnes procesines prievartos priemones (Goda, 1995). Taigi G. Goda taip pat nurodo, kad prievartos priemonė turi būti tinkama. E. Losis nurodo, kad tinkamumo kriterijus apima ne tik patį tinkamumą, tačiau ir teisėtumą. Teisėtumas – tai esminis, teise pagrįstas reikalavimas, kad valstybinės institucijos, įstaigos, pareigūnai, įmonės, organizacijos bei piliečiai griežtai ir nenukrypstamai laikytųsi Konstitucijos, įstatymų ir juos vykdytų (Trumpulis, 2007). Kardomąją priemonę galima taikyti tik tokią, kokia yra įtvirtinta BPK, nenukrypstant nuo taikymo ribų, griežtai laikytis kodekse numatytų taikymo reikalavimų ir taikyti tik tada, kai yra tam numatytos sąlygos. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo viename iš nutarimų nurodoma, kad teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai reiškia, kad visos valstybės institucijos turi veikti remdamosi ir vadovaudamosi teise, turi būti užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės, paisoma prigimtinio teisingumo. Teisingumo ir teisinės valstybės principų turinys yra išreikštas įvairiose Konstitucijos nuostatose: žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtines, įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ir pareigūnams visi asmenys lygūs, žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu, niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą, teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai ir kt. Teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai suponuoja ir tai, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas). Iš šio Konstitucinio Teismo nutarimo galima daryti išvadą, kad proporcingumo principas yra kilęs iš teisėtumo principo,

nes paskirta kardomoji priemonė yra teisėta tik tuo atveju, kai ji paskirta remiantis ir vadovaujantis teise. Be to, ir teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad sprendžiant dėl asmeniui paskirtos kardomosios ar kitos procesinės prievartos priemonės teisėtumo, būtina, be kita ko, įvertinti jų skyrimo tikslą: skiriant šias priemones, asmens kaltumo klausimas nesprendžiamas, o siekiama užtikrinti įtariamojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminio tyrimo atlikimą ir teisinį nagrinėjimą (LAT 2010 m. gegužės 24 d. nutartis civilinėje byloje).

Įvertinus, kad paskirta kardomoji priemonė yra teisėta, reikia atsižvelgti ir į tai, ar tokia kardomoji priemonė yra tinkama. Pavyzdžiui, jeigu įtariamasis, kuris jau yra bandęs slėptis nuo teisėsaugos institucijų ir aktyviais veiksmais bando išvengti galimos baudžiamosios atsakomybės, ir jam paskirta kardomoji priemonė–namų areštas. Savaiame suprantama, kad tokia kardomoji priemonė nėra tinkama. Akivaizdu, kad tinkama prievartos priemonė būtų suėmimas, kuriuo siekiama užtikrinti įtariamojo dalyvavimą baudžiamajame procese, o skiriant namų areštą toks tikslas nebūtų pasiektas. Vadinasi, kad bet kuris valstybės valdžios veiksmas yra tinkamas, jeigu panaudojus jį, galima pasiekti išsikeltą tikslą. Be to, jeigu paskirta kardomoji priemonė yra netinkama, ją reikia pakeisti tokia, kad ji būtų ne tik tinkama, bet ir padėtų įgyvendinti baudžiamojo proceso tikslus. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinis teismas nagrinėjo kaltinamosios gynėjo apeliacinį skundą dėl švelnesnės kardomosios priemonės pakeitimo griežtesne kardomąją priemone. Kaltinamajai buvo paskirta kardomoji priemonė–namų areštas, tačiau, paskyrus šią kardomąją priemonę, kaltinamoji į teisiamuosius posėdžius neatvykdavo. Teismas, siekdamas užtikrinti įtariamąsios dalyvavimą baudžiamajame procese, paskyrė jai griežtesnę kardomąją priemonę–suėmimą ir paskelbė kaltinamosios paiešką. Nors kaltinamosios gynėjas nurodė, kad teismo šaukimai jai yra įteikiami, tačiau teismas konstatavo, kad nors šaukimai yra įteikiami, kaltinamoji nesilaiko namų arešto, nes patikrinimo metu kaltinamoji namuose būdavo randama stipriai apsvaigusi nuo alkoholio. Be to, nuolatiniai neatvykimai į teismo posėdžius, teisėjų kolegijos nuomone, trukdo nagrinėti bylą, vilkina procesą bei slepiasi nuo teismo. Teisėjų kolegija konstatavo, kad suėmimas, kaip griežčiausia kardomoji priemonė, neabejotinai varžo kaltinamosios teises, tačiau jos teisės suvaržytos nepažeidžiant proporcingumo principo, įtvirtinto BPK 11 straipsnyje (Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. rugpjūčio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Taigi matoma, kad teisėtumo kriterijus atskleidžiamas ne tik per teisėtumą, bet ir per tinkamumą. Paskirta kardomoji priemonė turi

būti ir tinkama, nes tik pritaikius tinkamą kardomąją priemonę bus užtikrinti kardomųjų priemonių tikslai, įtvirtinti BPK 119 straipsnyje.

Antrasis kriterijus – būtinumas. Aiškinant būtinumo sampratą galima pasakyti, kad tai reiškia tai, kas dėsninga ir neišvengiama. Teisinėje literatūroje nurodoma, kad būtinumą apibūdina manymas, kad neatlikus kai kurių proceso veiksmų baudžiamosios bylos tyrimas būtų labai komplikotas (Jurka *et al.*, 2009). Be to, būtinumo kriterijus tiesiogiai yra įtvirtintas Europos Žmogaus Teisių Konvencijoje (toliau – EŽTK) 8, 9, 10 ir 11 straipsnių 2 dalyse, kuriose nurodyta – „kai tai būtina demokratinėje visuomenėje (EŽTK, 1950). Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) aiškindamas, kada žmogaus teisių suvaržymas yra būtinas demokratinėje visuomenėje, vienoje iš bylų nurodė, kad nepaisant to, kad būdvardis „būtinus“ nėra žodžio „privalomas“ atitikmuo ir nepasižymi tokiu lankstumu kaip priimtinas, įprastas, naudingas, pagrįstas ar pageidaujamas, tačiau jis turi labiau primygtinio visuomenės spaudimo prasmę (Sunday Times prieš Jungtinę Karalystę, p. 59). Būtinumo kriterijų galima sieti su pačiu svarbiausiu kriterijumi, kadangi nesant būtinybės kardomoji priemonė negali būti taikoma. Tai ypač svarbu, kai kalbama apie griežčiausią priemonę-suėmimą, kuri labiausiai varžo asmens teises ir laisves. Nesant būtinybės ir pritaikius vieną ar kitą kardomąją priemonę, būtų pažeidžiamos asmens teisės ir laisvės. Jeigu nustatoma, kad būtinumo skirti kardomąją priemonę nebuvo, pasak E. Losiaus, tolimesnis proporcingumo kriterijų analizavimas netenka prasmės, kadangi konstatuojama, jog suvaržymas yra neproporcingas, pažeidžiantis esmines žmogaus teisių ir laisvių varžymo sąlygas (Losis, 2010, p. 84). Taigi, svarbu įvertinti ne tik tinkamumą. Darbo autorės manymu, pirmiausiai reikėtų vertinti būtinumą, t. y. ar jau pritaikytai, ar dar ketinamai pritaikyti ikiteisminio tyrimo subjekto kardomajai priemonei nėra kitos alternatyvos.

Kaip jau yra žinoma, kardamosios priemonės, kurios buvo pritaikytos esant būtinybei, gali būti pratęšiamos. Šis aspektas vertinamas kiekvienu konkrečiu atveju, vertinant įtariamojo ar kaltinamojo asmenybę tiek prieš suėmimą, tiek po suėmimo, jau esant suimtam ar vykdant paskirtą kardomąją priemonę įkalinimo įstaigoje. Tačiau, pažymėtina, kad ne visuomet teigiamai įvertinant įtariamojo ar kaltinamojo asmenybę, nėra būtina pratęsti kardomąją priemonę. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinis teismas išnagrinėjo kaltinamojo skundą dėl žemesnės instancijos teismo nutarties. Ja buvo pratęsta kardomoji priemonė. Teismas konstatavo, kad kaltinamojo gynėjos skunde nurodytos aplinkybės, kad kaltinamasis jau ilgą laiką tarpą jokio įstatymo pažeidimo nepadarė, yra saistomas tvirtais socialiniais

ryšiais, turi nuolatinę gyvenamąją vietą, yra vedęs, turi keturis mažamečius vaikus, kuriais iki suėmimo rūpinosi, buvo registruotas darbo biržoje, šiuo metu taip pat turi realią galimybę įsidarbinti, nepaneigia pirmosios instancijos teismo paskirtų suėmimo pagrindų ir negali būti pakankamas pagrindas griežčiausiai kardomajai priemonei panaikinti. Taigi, apeliacinės instancijos teismas įvertinęs baudžiamosios bylos medžiagą, kad kaltinamasis praeityje buvo teistas, baustas administracine tvarka, iki suėmimo neturėjo legalaus pragyvenimo šaltinio, niekur nedirbo, inkriminuojami nusikaltimai gali būti susiję su lėšų gavimu iš nusikalstamos veikos, slapstėsi nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų, dėl ko buvo išduotas Europos arešto orderis, sprendė, kad kardamosios priemonės pratęsimas yra būtinas. Nurodytos aplinkybės leidžia daryti pagrįstą išvadą, kad būdamas laisvėje ir siekdamas išvengti griežčiausios baudžiamosios atsakomybės, kaltinamasis gali bėgti (slėptis) nuo teismo bei daryti naujus nusikaltimus (Lietuvos apeliacinio teismo 2015 m. balandžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Taigi, sprendžiant dėl būtinumo kriterijaus, reikia vertinti ne tik tuomet, kai būtina yra skirti kardomąją priemonę, tačiau ir tada, kai sprendžiamas klausimas dėl kardamosios priemonės pratęsimu. Be to, kaip matyti iš minėtos Lietuvos apeliacinio teismo nutarties, yra vertinamos visos baudžiamosios bylos aplinkybės ir įtariamojo ar kaltinamojo elgesys tiek prieš skiriant kardomąją priemonę, tiek ir po jos paskyrimo.

Būtinumas nustatomas ne vien tik atsižvelgiant, kaip jau minėta, į įtariamojo ar kaltinamojo elgesį, tačiau būtinumo nustatymas dar taip pat yra siejamas ir su mažiausiai varžančios priemonės testu. Kadangi suėmimas yra pati griežčiausia kardomoji priemonė, kurios skyrimas prilygsta laisvės atėmimo bausmei, todėl ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas turi pareigą svarstyti alternatyvią suėmimui priemonę, kas, be kita ko, šio darbo autorės nuomone, reiškia, kad tai gali būti prilyginama mažiausiai varžančios priemonės testui. BPK 122 straipsnio 7 dalyje nurodyta, kad suėmimas gali būti skiriamas tik tais atvejais, kai švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis negalima pasiekti šio Kodekso 119 straipsnyje numatytų tikslų. Šiame kodekso straipsnyje taip pat įtvirtinta taisyklė, kad turi būti svarstoma galimybė taikyti mažiau žmogaus teises ir laisves varžanti kardomoji priemonė.

Proporcingumo kriterijus tiesiogine prasme, kaip vienas iš vertikaliojo proporcingumo principo nustatymo būdų, reiškia, kad vertinant, ar prievartos priemonė yra proporcinga, turi būti įvertinama ar yra pagrįstas įtarimas, kad būtų galima taikyti prievartos priemonę, ar

asmuo, kuriam ketinama skirti prievartos priemonę, jos nepaskyrus gali trukdyti baudžiamajam procesui ir, be abejo, turi būti atsižvelgiama ir į galimai padarytos nusikalstamos veikos sunkumą. Toliau šiame darbe bus analizuojami proporcingumo kriterijaus tiesiogine prasme anksčiau minėti elementai.

Pirmasis elementas remiasi tuo, kad taikant kardomąją priemonę turi būti pagrįstas įtarimas pareikštas įtariamajam. Įtarimas – tai konkrečiais faktiniais duomenimis grindžiamas, procesiniuose aktuose įtvirtintas, asmens baudžiamajai atsakomybei inicijuoti ir realizuoti skirtas tam įgalintų valstybės institucijų, o baudžiamojo proceso įstatyme *expressis verbis* įvardytas atvejais ir privačių asmenų oficialų procesinį tvirtinimą, kad konkretus žmogus padarė jam įkaltinamą nusikalstamą veiką ir yra dėl to kaltas (Merkevičius, 2005, p. 112). BPK 121 straipsnio 2 dalyje reglamentuota, kad kardomosios priemonės gali būti skiriamos tik tuo atveju, kai yra pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad įtariamasis padarė nusikalstamą veiką. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, remdamasis EŽTT formuojama praktika, yra nurodęs, kad būtinoji suėmimo teisėtumo sąlyga yra pagrįstas įtarimas, kuris suprantamas kaip esantys (paaiškėję) faktai ar informacija, kurie yra pakankami objektyviam stebėtojų susidaryti nuomonę, kad įtariamasis gali būti padaręs nusikalstamą veiką; faktai, kurie gali sukelti įtarimą, neturi būti tokio paties lygmens, kaip būtina apkaltinamajam nuosprendžiui pagrįsti ar kaltinimui pareikšti (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje). Taigi, tokie duomenys, kurie leistų pagrįsti pareikštą įtarimą, turi būti paremti objektyviais duomenimis – tuo, kas tikrai egzistuoja. Nors pagrįstumas turi būti paremtas objektyvumu, tačiau įtarimo pagrįstumas yra subjektyvusis kriterijus. Kiekvienas žmogus subjektyvumą gali vertinti skirtingai. Tačiau, kaip jau buvo minėta, pagal EŽTT formuojamą praktiką, yra keliamas kriterijus pagrįstumui, o duomenys turi būti tokie, kad įtikintų objektyvų stebėtoją, jog asmuo, kuriam pareikšti įtarimai, galėjo padaryti jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką. Lietuvos teismų praktikoje nukentėjusysis ir liudytojas nėra laikomi objektyviais stebėtojais. Savaimė suprantama, kad nukentėjusysis, duodamas parodymus yra labai subjektyvus, nes prieš jį buvo padaryta nusikalstama veika. Liudytojo parodymus taip pat, šio darbo autorės nuomone, reikėtų vertinti per tą prizmę, koks jo santykis tiek su nukentėjusiuoju, tiek su įtariamuoju. Pavyzdžiui, Panevėžio apygardos teismas panaikino pirmosios instancijos teismo nutartį, kuria įtariamajam buvo paskirtas suėmimas. Pirmosios instancijos teismas įtariamajam skyrė suėmimą, motyvuodamas tuo, kad įtariamasis nors ir neigia kaltę, tačiau ikiteisminio tyrimo medžiagos duomenys, t. y.

nukentėjusiosios ir liudytojų parodymai, įvykio vietos apžiūros protokolai leidžia manyti, kad įtariamasis kėsinosi padaryti nusikalstamą veiką. Apskundus šią nutartį apeliacinei instancijai, aukštesnės instancijos teismas panaikino nutartį, kuria buvo skirtas suėmimas. Teismas išaiškino, kad nukentėjusiosios ir liudytojų parodymai, įvykio vietos apžiūros protokolai patvirtina tik patį faktą, kad nusikaltimą buvo kėsintasi padaryti, tačiau šių duomenų nepakanka įtarti konkretų asmenį padarius nusikalstamą veiką. Teismas taip pat nurodė, kad pirmiausiai turi būti tikrinama, ar asmeniui pagrįstai inkriminuojama nusikaltimas ir ar tai patvirtina bylos duomenys. Kai nėra pakankamai duomenų apie tai, kad asmuo pagrįstai įtariamasis padaręs jam inkriminuojamą nusikaltimą, negali būti taikoma jokia kardomoji prievartos priemonė (Panevėžio apygardos teismo 2004 m. rugpjūčio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Nuo to ar įtarimas yra pagrįstas ar ne, priklauso, ar gali būti paskirta kardomoji priemonė, nes, kaip jau buvo minėta, tik esant pagrįstam įtarimui gali būti skirta kardomoji priemonė. Priešingu atveju, nesant pagrįstam įtarimui, kad asmuo galimai padarė nusikalstamą veiką, bet kokios prievartos priemonės taikymas bus vertintinas kaip neproporcingas (Losis, 2010, p. 98).

Antrasis elementas, apibūdinantis proporcingumo kriterijų tiesiogine prasme – ar asmuo, kuriam ketinama skirti kardomąją priemonę, jos nepaskyrus, gali trukdyti baudžiamajam procesui. Ar asmuo gali trukdyti baudžiamajam procesui, reiškia, kad asmuo pats ar per kitus asmenis gali bandyti:

1. Paveikti nukentėjusiuosius, liudytojus, ekspertus, kitus įtariamuosius, kaltinamuosius ar nuteistuosius;
2. Sunaikinti, paslėpti ar suklastoti daiktus bei dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti teisme (Goda *et al.*, 2011, p. 229)

Bandytas paveikti nukentėjusiuosius, liudytojus, ekspertus, kitus įtariamuosius ar nuteistuosius, šio darbo autorės nuomone, suprantamas kaip neigiamo poveikio darymas minėtiems asmenims. T. y. bandyti jiems daryti įtaką, pavyzdžiui, nukentėjusįjį versti duoti palankius parodymus įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo naudai, siūlyti pinigų ekspertui už ekspertizės akto parengimą, palanką įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo atžvilgiu. Nebūtinai tai gali būti „piniginis atlygis“ už palankių parodymų davimą ar palankios ekspertizės akto parengimą. Toks poveikis gali pasireikšti ir įvairiais grasinimais: grasinant nužudyti, padegti, sumušti ar pan. Be abejo, toks poveikis gali pasireikšti ir siekiu atkeršyti,

kad nukentėjusysis kreipėsi į teisėsaugos institucijas. Nagrinėjamosiose smurto artimoje aplinkoje bylose, siekiant užtikrinti sklandų baudžiamąjį procesą, jeigu yra pagrįstai manoma, kad įtariamasis ar kaltinamasis gali daryti poveikį kitam asmeniui, šiuo atveju nukentėjusiajam, kurio parodymų davimas nėra palankus, gali būti taikoma kardomoji priemonė numatyta BPK 132¹ straipsnyje – įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu. Kauno apygardos teismas nagrinėdamas apeliacinį skundą dėl išteisinamojo nuosprendžio pasisakė ir dėl kardomosios priemonės, numatys BPK 132¹ straipsnyje. Teismas konstatavo, kad BPK 132¹ straipsnyje numatyta kardomoji priemonė gali būti skiriama, kai pagrįstai manoma, jog įtariamasis, gyvendamas kartu su nukentėjusiuoju, bandys neteisėtai paveikti nukentėjusįjį arba darys naujas nusikalstamas veikas nukentėjusiajam ar kartu su juo gyvenantiems asmenims. Todėl šia kardomąja priemone nukentėjusiojo asmens gynimas susijęs tik su tuo, kad įtariamasis nedarytų neteisėto poveikio nukentėjusiojo atžvilgiu (pvz., įkalbinėtų, grasintų pakeisti parodymus, prašytų susitaikyti) bei siekiama, kad nukentėjusiojo asmens ar kartu su juo gyvenantiems asmenims nedarytų naujų nusikalstamų veikų. Šiuo atveju teisėjų kolegija nurodė, kad išteisintasis pastoviai bandė bendrauti su nukentėjusiaja, ieškojo ryšių su ja susisiekti, persekiojo automobiliu mieste, rašė trumpąsias SMS žinutes ir elektroninius laiškus, todėl jam buvo skirta kardomoji priemonė, numatyta BPK 132¹ straipsnyje, siekiant nukentėjusiąją apsaugoti nuo neigiamo poveikio (Kauno apygardos teismo 2015 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Taigi, šios kardomosios priemonės tikslas yra labiau susijęs ne su pačiu nukentėjusiuoju asmeniu, bet su tikslu, kad įtariamasis netrukdytų ikiteisminiam tyrimui. Be abejo, jeigu asmuo, kuriam tokia kardomoji priemonė paskirta, jos nesilaiko, gali būti skirta griežtesnė kardomoji priemonė. Tačiau, bet kokiu atveju, jeigu asmuo daro neteisėtą poveikį nukentėjusiajam, ekspertui, įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam, turi būti skirta kardomoji priemonė. Toks kardomosios priemonės skyrimas atitiks proporcingumo principo kriterijų tiesiogine prasme.

Siekis sunaikinti, paslėpti ar suklastoti daiktus bei dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti teisme – antrasis požymis, kad asmuo gali trukdyti baudžiamajam procesui. Toks pagrindas gali egzistuoti tuomet, kai minėti objektai, kurie patvirtinta įtariamojo kaltę yra, tačiau jų nepavyksta surasti. Apie tokių objektų egzistavimą gali byloti pats nusikalstamos veikos pobūdis (pvz., tiriant nusikalstamas veikas dėl neteisėto disponavimo šaunamaisiais ginklais, būtina surasti bei paimiti neteisėtai laikomus ginklus),

nerastas nusikalstamos veikos dalykas, nusikalstamos veikos vietoje palikti pėdsakai, ant nukentėjusiojo kūno likę sužalojimai, pagal kurių pobūdį galima spręsti apie nusikalstamos veikos įrankį (Šalčius, 2011, p. 324). Objektus, kurių nepavyksta surasti, ir kurie, tikėtina, gali turėti reikšmės bylos nagrinėjimui, įtariamasis ar kaltinamasis gali sunaikinti, paslėpti ar suklastoti. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, turėdamas pagrįstą manymą, kad daiktus ar dokumentus gali būti siekiama sunaikinti, paslėpti ar suklastoti, gali taikyti kardomąją priemonę. Tokiu atveju, paskyrus kardomąją priemonę, ji bus laikoma atitinkanti proporcingumo kriterijaus tiesiogine prasme antrąjį požymį.

Nusikalstamos veikos sunkumas taip pat apibrėžia, kokia apimtimi gali būti taikoma kardomoji priemonė. Skiriant kardomąją priemonę nepakanka vien tik nurodyti, kad asmuo padarė nusikalstamą veiką. Siekiant, kad kardomoji priemonė būtų pritaikyta pagrįstai, reikia nurodyti ir pačią nusikalstamą veiką, numatytą BK, kurią padarė asmuo. Nustačius, kad asmens padaryta veika atitinka BK 149 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką – išžaginimą – tikslinga ir proporcinga būtų skirti suėmimą, siekiant apsaugoti ir įtariamąjį nuo naujų nusikalstamų veikų darymo, ir asmenis, prieš kuriuos galimai gali būti padaroma nusikalstama veika. Jeigu asmeniui nėra taikomas suėmimas, nes galima apsiriboti švelnesne kardomąja priemone, taip pat gali būti skiriamas ir įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo, jeigu išžaginimas buvo padarytas prieš šeimos narį. Be to, teismų praktikoje vadovaujamosi tokia pozicija, kad kuo sunkesnė nusikalstama veika, tuo griežtesnė ir prievartos priemonė. Pavyzdžiui, asmuo kaltinamas padaręs vagystę. Apžvelgus kardomųjų priemonių rūšis, galima būtų teigti, kad nei viena kardomoji priemonė neatitiktų proporcingumo principo. Šiuo atveju proporcinga būtų taikyti kitą procesinę prievartos priemonę-kratą, kurios tikslas yra surasti nusikalstamos veikos įrankių, nusikalstamu būdu įgyto turto ir pan. Taigi, kiekvienu konkrečiu atveju privalomai turi būti įvertintas nusikaltimo sunkumas ir atsižvelgiant į jį, parenkama kardomoji priemonė. Tačiau, net ir laikantis principo, kad kuo sunkesnis nusikaltimas – tuo griežtesnė kardomoji priemonė, taip pat turi būti vertinamas ir kitas proporcingumo principo kriterijus – būtinumas. Ne visada padarius labai sunkų ar sunkų nusikaltimą yra būtina taikyti pačią griežčiausią kardomąją priemonę. Teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad nusikaltimo sunkumas ir sankcijoje nustatyta griežta laisvės atėmimo bausmė, nors ir priskiriamos BK 122 straipsnio 2 dalyje nurodytai „kitų aplinkybių“ sąvokai, bet nėra absoliuti sąlyga taikyti griežčiausią kardomąją priemonę (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. sausio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Taigi, apibendrinant aukščiau pateiktą studijų analizę, galima teigti, kad taikant kardomasias priemones turi būti laikomasi proporcingumo principo, kuris nurodo, kad paskirta kardomoji priemonė bus proporcinga, jeigu bus įvertinta ar pritaikyta tinkama prievartos priemonė. Reikia atsižvelgti į tai, ar ją būtina taikyti ir be abejo, į proporcingumo kriterijus tiesiogine prasme, kurie reiškia, kad turi atitikti du požymiai: siekis daryti įtaką proceso dalyviui arba siekis naikinti, klastoti ar slėpti daiktus ar dokumentus, atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą. Apžvelgus teismų praktiką dėl kardomųjų priemonių taikymo, galima daryti pagrįstą išvadą, kad Lietuvos teismai proporcingumo principu vadovaujasi. Analizuotos nutartys rodo, kad kiekvienu konkrečiu atveju teismai vertina ne tik padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, bet ir įtariamojo ar kaltinamojo elgesį po prievartos priemonės paskyrimo, numatomos bausmės skyrimą. Be to, iš analizuotos teismų praktikos galima daryti išvadą ir apie tai, kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnai laikosi proporcingumo principo. Iš studijuotos teismų praktikos matyti, kad teismai naikina ikiteisminio tyrimo pareigūnų taikytas procesines prievartos priemones. Teismai, vykdydami teisingumo funkciją, griežčiau žiūri į procesinių prievartos priemonių taikymą vadovaujantis proporcingumo principu.

2.3. Proporcingumo principo laikymasis taikant kitas procesines prievartos priemones

Kitos procesinės prievartos priemonės yra reglamentuotos BPK XII skyriuje. Kitos procesinės prievartos priemonės yra: laikinas sulaikymas (BPK 140 straipsnis), atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą (BPK 141 straipsnis), atvesdinimas (BPK 142 straipsnis), asmens apžiūra (BPK 143 straipsnis), pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas (BPK 144 straipsnis), krata (BPK 145 straipsnis), asmens krata (BPK 146 straipsnis), poėmis (BPK 147 straipsnis), pašto siuntų poėmis (BPK 148 straipsnis), laikinas nuosavybės teisės apribojimas (BPK 151 straipsnis), elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas (BPK 154 straipsnis), fotografavimas, filmavimas, matavimas, rankų atspaudų ir pavyzdžio genetinei daktiloskopijai paėmimas (BPK 156 straipsnis), laikinas nušalinimas nuo pareigų ar laikinas teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas (BPK 157 straipsnis), savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai (BPK 158 straipsnis), leidimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus (BPK 159 straipsnis), slaptas sekimas (BPK 160 straipsnis). Išvardytos kitos procesinės prievartos

priemonės yra skirstomos į viešas ir neviešas. Vienas pagrindinių skirtumų, skiriantis kardomasias priemones nuo kitų prievartos priemonių yra tai, kad kardamosios prievartos priemonės visada yra viešos, neviešų nėra. Skirtingai nuo kardomųjų priemonių, kitų procesinių prievartos priemonių tikslai išaiškėja jas analizuojant, jų, priešingai nei kardomųjų priemonių tikslai, nėra susisteminti BPK. Be to, taip pat skiriasi ir subjektų, galinčių taikyti kitas procesines prievartos priemones, ratas, ir jų kompetenciją, jas taikant.

Atsižvelgiant į tai, kad kitų procesinių prievartos priemonių BPK yra net 17, šiame darbe bus analizuojamos ne visos prievartos priemonės. Kadangi jos yra skirstomos į viešas ir neviešas, dabar bus išaiškintos dvi viešo (laikinas sulaikymas ir krata) ir dvi neviešo (slaptas sekimas ir savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai) pobūdžio kitos procesinės prievartos priemonės ir jų taikymas laikantis proporcingumo principo.

Viešos kitos procesinės prievartos priemonės yra tos, apie kurių taikymą įtariamajam ar kaltinamajam, ar kitam subjektui (pvz., atvedinimo atveju – liudytojui ar nukentėjusiajam) yra žinoma. Viena iš viešų kitų procesinių prievartos priemonių – krata. Krata reglamentuota BPK 145 straipsnyje. Krata – procesinės prievartos priemonė, kurios pagrindas – priverstinis, nuodugnus tam tikros patalpos ar vietovės apieškojimas, su tikslu surasti ar paimti:

1. Nusikalstamos veikos įrankių;
2. Nusikalstamu būdu gautų ar įgytų daiktų bei vertybių;
3. Daiktų ar dokumentų, galinčių turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti;
4. Ieškomus asmenis;
5. Lavonus (Bučiūnas *et al.*, 2009).

Krata ikiteisminio tyrimo teisėjo yra sankcionuojama tuomet, kai yra pagrindas manyti, kad kokioje nors patalpoje ar kitokioje vietoje yra nusikalstamos veikos įrankių, nusikalstamu būdu gautų ar įgytų daiktų bei vertybių, taip pat daiktų ar dokumentų, galinčių turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti, arba kad koks nors asmuo jų turi. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras gali daryti kratą jiems surasti ir paimti. Kadangi krata atliekama atitinkamoje patalpoje, tai yra įėjimas į asmens būstą. Konstitucijos 24 straipsnis saugo žmogaus būsto neliečiamybę ir be gyventojų sutikimo įeiti į kitą būstą neleidžiama kitaip, kaip tik teismo sprendimu arba įstatymo nustatyta tvarka tada, kai reikia garantuoti viešąją tvarką, sulaikyti nusikaltėlių, gelbėti žmogaus gyvybę, sveikatą ar turtą. Taigi, BPK yra reglamentuota, kad kratą galima daryti tik tada, kai turima motyvuota ikiteisminio tyrimo

teisėjo nutartis. Teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad nutartis, kuria leidžiama tam tikroje patalpoje atlikti kratą, yra teisėta ir pagrįsta, ir be abejojimo nepažeidžianti proporcingumo principo tada, kai nutartyje yra nurodomi ieškotini objektai. Svarbu paminėti ir tai, kad kratai atlikti yra būtinas ne tik teisinis pagrindas, t. y. motyvuota teismo nutartis leidžianti atlikti kratą, bet ir faktinis pagrindas. Teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad kratos darymo faktinis pagrindas yra baudžiamosios bylos duomenys, kuriais remiantis galima pagrįstai manyti, jog kurioje nors vietoje arba pas kurį nors asmenį yra nusikalstamai veikai tirti reikšmingai daiktai, dokumentai ar kiti objektai; tokie duomenys turi būti realūs, pagrįsti ir patikrinti (Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. liepos 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Tačiau, šiuos objektus, kurie pagrįstai gali būti atitinkamoje patalpoje, ne visada įmanoma tiksliai identifikuoti. Pavyzdžiui, vagystės atveju, kai yra pavagiami pinigai, ieškomas objektas – pinigai. Kiekvieną kupiūrą identifikuoti galima tik pagal jos serijinį numerį, todėl atliekant kratą ir paimant pinigus, kurie galimai gauti nusikalstamu būdu, laikoma, kad ir neidentifikavus jų serijinių numerių, proporcingumo principo vis dėlto yra laikomasi. Panevėžio apygardos teismas, nagrinėdamas apeliantės skundą dėl teismo nutarties skirti kratą, nurodė, kad apeliantė nurodė, jog kratos metu buvo paimti ir pinigai, nors nebuvo nurodyti jų individualūs identifikaciniai požymiai, leidžiantys juos pripažinti nusikalstamu būdu gautomis vertybėmis, be to, ji gyvena ne viena, turi du nepilnamečius vaikus, todėl iš jos paimti pinigai yra būtini ne tik jos pačios, tačiau ir nepilnamečių vaikų kasdinių poreikių tenkinimui. Apeliantės nuomone, pinigų paėmimas yra neproporcingas. Apeliacinės instancijos teismas skundą atmetė ir nurodė, jog vienintelis būdas, leidžiantis tiksliai identifikuoti turimus pinigus – tai ant kiekvieno popierinės valiutos banknoto esantis serijinis numeris, tačiau tokiais individualiais požymiais pagrįsti ieškomų daiktų – pinigų – priklausomybę ir juos identifikuoti yra praktiškai neįmanoma. Nustatyti, ar pinigai iš tiesių buvo pagrobti, kas tai padarė ir ar rastieji pinigai pas įtariamąją susiję su nusikalstama veika, galima tik tiriant nusikalstamos veikos aplinkybes ir atliekant kitus proceso veiksmus. Jeigu nutartyje būtų privaloma nurodyti individualius ieškomų daiktų požymius, būtų susiduriama su situacija, kuomet kratos metu ieškoti bei rasti tam tikrų daiktų būtų neįmanoma. Teismas konstatavo, kad paskirta atlikti krata nebuvo neproporcinga, atsižvelgiant dar ir į tai, kad pinigai galėjo būti gauti iš padarytos nusikalstamos veikos (Panevėžio apygardos teismo 2016 m. kovo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Krata gali būti atliekama ne tik pas įtariamąjį ar kaltinamąjį. Ikiteisminio tyrimo metu svarbu nustatyti ryšius tarp įtariamųjų,

jeigu jų yra keli, taip pat ir tarp liudytojų. Taip pat svarbu išaiškinti, su kuo įtariamieji bendrauja. Tai svarbus momentas atsižvelgiant į tai, kad nusikalstamu būdu gautus daiktus, dokumentus įtariamieji gali slėpti ir ne jiems priklausančiose patalpose. Todėl tie asmenys, turintys bet kokius ryšius su asmenimis, padariusiais nusikalstamą veiką, turi būti identifikuoti.

Teisinis pagrindas pagal BPK nėra būtinas tuomet, kai atvejis yra neatidėliotinas, tačiau pats BPK nepateikia sąrašo, kada atvejis yra laikomas neatidėliotinu. Kas yra neatidėliotinas atvejis yra nurodyta Konstitucijos 24 straipsnyje – kai reikia garantuoti viešąją tvarką, sulaikyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį, gelbėti žmogaus gyvybę, sveikatą ar turtą. Teismų praktikoje dar laikomasi pozicijos, kad ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu krata gali būti daroma tik neatidėliotinais atvejais, kurie gali būti nustatomi tik tada, kai iš karto, neatidėliojant neatlikus kratos, gali būti paslėpti ar sunaikinti nusikalstamos veikos įrankiai, nusikalstamu būdu gauti ar įgyti daiktai bei vertybės, taip pat daiktai ar dokumentai, galintys turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti (LAT 2012 m. sausio 24 d. nutartis civilinėje byloje).

Taigi, krata, kaip kita procesinė prievartos priemonė, taip pat turi būti atliekama laikantis proporcingumo principo. Teisinis ir faktinis pagrindai yra būtini, tačiau yra išimtis, kai atvejis yra neatidėliotinas. Kas yra neatidėliotinas atvejis, sprendžiama atsižvelgiant į kiekvieną susiklosčiusią situaciją.

Antroji pasirinkta analizuoti kita procesinės prievartos priemonė ir jos taikymas laikantis proporcingumo principo – laikinas sulaikymas. Ši prievartos priemonė reglamentuota BPK 140 straipsnyje. Remiantis minėto straipsnio reglamentavimu galima pastebėti, kad asmuo gali būti laikinai sulaikytas tik dviem pagrindais – pirma, kai jis yra užkluptas darant nusikaltimą ar iš karto po nusikaltimo padarymo, ir antra, kai yra pagrindai skirti asmeniui suėmimą. Toks pagrindų išskyrimas yra itin svarbus siekiant užtikrinti asmens teisių ir laisvių apsaugą, kad prieš asmenį be priežasties nebūtų taikoma prievarta, t. y. siekiant asmenį apsaugoti nuo teisėsaugos institucijų (ir ne tik) neigiamo poveikio. Šio darbo autorės nuomone, ši prievartos priemonė išsiskiria plačiu ją taikyti galinčių subjektų ratu. Tai vienintelė prievartos priemonė, kurią taikyti gali bet kuris asmuo, pamatęs, kad yra daromas nusikaltimas. Asmuo negali būti sulaikomas be pagrindo, todėl svarbu nustatyti, nuo kurio momento sulaikomas asmuo tampa proceso dalyviu ir įgauna teises ir pareigas. Teisinėje literatūroje galima sutikti nuomonių, kad asmens sulaikymas gali būti teisinis ir faktinis.

Faktinis sulaikymas yra pirmiausiai, kada asmuo yra sulaikomas, o tik po to – teisinis pagrindas, kai yra surašomas protokolai. Tokiam skirstymui yra ir prieštaringų nuomonių, teigiančių, kad toks skirstymas ydingas, nes faktinis sulaikymas gali būti tiek teisinis, tiek neteisinis, kai laikinas sulaikymas panaudojamas pažeidžiant BPK 140 straipsnį, ir išskiria, kad net ir surašius protokolą, sulaikymas netampa tik teisiniu, jis atima iš žmogaus fizinę laisvę, todėl traktuotinas kaip faktinis sulaikymas (Merkevičius, 2008). Žiūrint į laikiną sulaikymą per proporcingumo prizmę laiko atžvilgiu, numatyta, kad laikinas sulaikymas negali trukti ilgiau nei 24 valandas, o prokuroro nutarimu gali būti pratęstas iki 48 valandų. Jeigu asmuo yra sulaikomas tik tam, kad būtų nustatyta jo tapatybė, jis turi būti paleidžiamas iš karto po to, kai jo tapatybė identifikuojama. Jeigu asmens laisvė judėti būtų varžoma maksimaliam laikotarpiui, net ir po to, kai jo tapatybė identifikuota, būtų pažeistas proporcingumo principas. Be to, išnagrinėjus teismų praktiką matyti, kad terminas prokuroro nutarimu gali būti pratęsiamas tik išimtiniais atvejais ir turint tikslą – pavyzdžiui, pristatyti asmenį į teismą. Taip pat matyti, kad ne visada laikomasi proporcingumo principo. Asmuo buvo laikinai sulaikytas taikant maksimalų sulaikymo laikotarpį. Apeliacine tvarka nagrinėjant bylą nustatyta, kad asmuo buvo laikinai sulaikytas maksimaliam laikotarpiui siekiant užtikrinti jo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą. Laikino sulaikymo metu apeliantas buvo apklaustas kaip įtariamasis, kiti proceso veiksmai nebuvo atlikti. Apeliacinės instancijos teismas sprendė, kad apelianto laikinas sulaikymas yra neproporcingas, nes apeliantas laikinai sulaikytas nesiekiant atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmų, kurie nebūtų buvę galimi taikant kitą prievartos priemonę, bei nesant tam visų sąlygų. Teismas konstatavo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnė, priimdama nutarimą laikinai sulaikyti apeliantą, neveikė pakankamai rūpestingai, ir neužtikrino, kad apelianto teisių suvaržymas būtų proporcingas siekiamiems tikslams (Vilniaus apygardos teismo 2014 m. balandžio 23 d. nutartis civilinėje byloje).

Trumpai apžvelgus teismų praktiką, galima daryti išvadą, kad vien tik formalus procesinių prievartos priemonių skyrimas nereiškia, kad prievarta buvo paskirta teisėtai tikslo požiūriu. Todėl skiriant prievartos priemonę, ji turi pateisinti tikslą, t. y. prievarta turi užtikrinti, kad ją naudojant bus pasiektas kažkoks tikslas.

Neviešos kitos procesinės prievartos priemonės yra tokios, apie kurių taikymą nėra žinoma kitiems asmenims, t. y. tiek tam asmeniui, prieš kurį taikoma nevieša prievarta, tiek aplinkiniams. Neviešo pobūdžio procesinės prievartos priemonės atlieka funkcijas tik tada,

kai apie jų taikymą kitiems asmenims nežinoma. Priešingu atveju, jeigu asmuo apie neviešo pobūdžio prievartos priemonę žino, jis numatytą daryti veiksmų, atsižvelgdamas į taikomą prievartą, nedarys.

Slaptas sekimas reglamentuojamas BPK 160 straipsnyje. Slaptas sekimas – tai kryptinai organizuotas, įstatymu reglamentuotas tyrimo veiksmas, atliekamas valstybės teritorijos ribomis apibrėžtoje materialioje erdvėje, tam tikrą laiko tarpą, naudojant teisės aktais leistinus fiksavimo būdus slapta, vizualiai ar kitokiu būdu stebint sekimo objektą, siekiant surasti ir surinkti duomenis reikšmingus nusikalstamai veikai tirti ir (ar) nagrinėti (Bučiūnas, 2014, p. 65). BPK 160 straipsnyje numatytas trijų objektų slaptas sekimas – asmenų, transporto priemonių, objektų. BPK nereglamentuota, kokius asmenis galima sekti, todėl galima daryti išvadą, kad asmuo sekamas turint pagrindą manyti, kad tai gali turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti, ar sustabdyti nusikalstamus veiksmus ir pan. Slaptą sekimą skiria ikiteisminio tyrimo teisėjas, gavęs prokuroro prašymą. Kadangi slaptu sekimu įsiveržiama į asmens teisę į privatų gyvenimą, prašymas turi būti motyvuotas, kad nebūtų pažeistas Konstitucijos 22 straipsnis. Vadovaujantis teismų praktika, Konstitucijos 22 straipsnis nebus pažeistas, kai slaptos informacijos apie rengiamą, daromą ar padarytą nusikalstamą veiką rinkimas yra nustatytas įstatymu. Toks sekimas būtinas demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti Konstitucijos ginamas ir saugomas vertybes, jomis nėra paneigiama žmogaus teisės į privatumą prigimtis ir esmė, jos yra proporcingos siekiamam tikslui. Šiuo atveju įrodinėti pareigą turi prokuroras, kuris prašo sankcionuoti slaptą sekimą. Pavyzdžiui, baudžiamojoje byloje prokuroras prašė taikyti slaptą sekimą atliekant vaizdo ir garso įrašą įtariamojo gyvenamojoje vietoje, motyvuodamas tuo, kad šiais veiksmais siekiama vizualiai nustatyti veiksmus, kuriais įtariamasis terorizuoja nukentėjusiąją, kadangi kitais proceso veiksmais neįmanoma pasiekti reikiamo rezultato. Teismas prokuroro prašymą atmetė motyvuodamas tuo, kad nežvelgia tokios priemonės taikymo būtinumo ir pagrįstumo. Manytina, kad šioje situacijoje taikyti slaptą sekimą būtų neproporcinga. Teismas nurodė, kad žmogaus privatus gyvenimas yra saugomas nuo valstybės, kitų institucijų, jų pareigūnų, kitų asmenų neteisėto kišimosi, o tokioje situacijoje leidimas du mėnesius slapta vizualiai stebėti ir įrašinėti ne tik kaltininko, bet ir jo motinos asmeninį gyvenimą, viena vertus, neišlaiko saugomų ir procesine prievarta pažeidžiamų interesų pusiausvyros, kita vertus, tokia teisėsaugos institucijų reakcija yra netinkama kaip pateisinanti tolesnį asmens galimą nusikalstamą veiką, laukiant, kol bus užfiksuota nusikalstama veika, bet nesiimant

priemonių, galinčių užkirsti kelią naujoms neteisėtoms veikoms (Vilniaus apygardos teismo 2016 m. vasario 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Taigi, pastebima, kad teismas, įvertinęs visas aplinkybes, kad būtų neproporcinga du mėnesius slapta stebėti ne tik kaltinamąjį, bet ir nukentėjusiąją, prokuroro prašymą atmetė, nuroydamas, kad tokia prievartos priemonė neproporcinga. Tai leidžia daryti išvadą, kad turi būti įvertinama ketinamo sekti objekto specifika, o svarbiausia – įvertinti įsiterpimo į privatų gyvenimą apimtis ir spręsti dėl mažiau žmogaus teises ribojančios prievartos priemonės taikymo. Įstatymų leidėjas nėra reglamentavęs, kuriais atvejais galimas slapto sekimo taikymas. Galima daryti pagrįstą išvadą, kad slapta sekimą galima taikyti tiriant bet kokias nusikalstamas veikas, net ir baudžiamuosius nusižengimus. Šio darbo autorės nuomone, slapta sekimą būtų proporcinga taikyti esant sunkiems ar labai sunkiems nusikaltimas, nes taikant slapta sekimą baudžiamojo nusižengimo atveju, būtų pažeistas proporcingumo principas, kai be pagrindo, nesant sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo, būtų neproporcingai veržiamasi į asmens privatų gyvenimą.

Leidimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus reglamentuotas BPK 159 straipsnyje. Taikant šią procesinę prievartos priemonę siekiama gauti reikšmingus duomenis, padedančius išaiškinti nusikalstamas veikas darančius asmenis. Tai yra asmens, kuriam siūloma atlikti nusikaltimą ar dalyvauti jį darant, veiksmų, formaliai atitinkančių objektyviuosius nusikalstamos veikos sudėties požymius, atitikimas su teisėsaugos pareigūnų žinia (Goda *et al.*, 2011, p. 276). Asmuo, kuris su teisėsaugos pareigūnų žinia padaro nusikalstamą veiką, pagal baudžiamąjį įstatymą neatsako. Vertinant šią procesinę prievartos priemonę per proporcingumo principo prizmę, kad šio principo ribos nebūtų peržengtos, atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, asmuo negali būti provokuojamas daryti nusikaltimą, taip pat jokiais būdais negali būti skatinamas ar raginamas daryti to, ko neketino. Kadangi šios prievartos priemonės tikslas – duomenų surinkimas ir ši prievartos priemonė taikoma tik pradėjus ikiteisminį tyrimą, todėl tokios situacijos, kai ši prievartos priemonė taikoma nepradėjus ikiteisminio tyrimo, netoleruotinos. Pavyzdžiui, jeigu duodant asmeniui kyšį, šis jo atsisako, teigia, kad jis tokių poelgių netoleruoja, asmuo, kuriam duodamas kyšis, negali būti verčiamas jį priimti. Todėl tokie veiksmai ir turi būti atliekami tik prieš tą asmenį, apie kurį turima duomenų, kad jis tokią nusikalstamą veiką daro. Dėl to tokiose situacijose „gandų lygis“ yra negalimas. Šios priemonės taikymas laikytinas

proporcingu tuo atveju, kai leidimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus taikomas tiriant sunkias ar labai sunkias nusikalstamas veikas.

Apibendrinant informaciją, galima daryti pagrįstą išvadą, kad visais atvejais, taikant procesines prievartos priemones, visų pirma turi būti įvertinama, ar toks procesinės prievartos priemonės taikymas yra proporcingas padarytai nusikalstamai veikai ir numatomi skirtinai bausmei. Be abejo, turi būti vertinama ir surinktų duomenų visuma, kuriais remiantis skiriamos procesinės prievartos priemonės. Kiekviena paskirta priemonė turi būti būtina, kadangi procesinių prievartos priemonių tikslas yra užtikrinti ne tik netrukdomą baudžiamąjį procesą, bet ir vienas tikslų yra rinkti duomenis, kurie padėtų išaiškinti nusikalstamą veiką.

3. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO PRAKTIKA PROCESINIŲ PRIEVARTOS PRIEMONIŲ KONTEKSTE

Procesinių prievartos priemonių taikymas yra išimtinai susijęs su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, todėl, kaip jau buvo minėta, jos turi būti taikomos nepažeidžiant proporcingumo principo. Ne visuomet pavyksta procesines prievartos priemones taikyti laikantis proporcingumo principo, ką rodo jau ir analizuota nacionalinių teismų praktika. Asmuo, išnaudojęs visas teismines galimybes Lietuvoje, ir manantis, kad jo teisės buvo netinkamai apgintos procesinių prievartos priemonių taikymo atžvilgiu, turi galimybę kreiptis teisminės gynybos ir į EŽTT be abejo, nacionaliniai teismai, nagrinėdami klausimus, susijusius su asmens teisių ir laisvių suvaržymu, turi vadovautis ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija (toliau – Konvencija), nesvarbu, kad pagrindinis šaltinis yra BPK. Tačiau EŽTT, užtikrindamas, kad valstybės gerbtų Konvencijoje įtvirtintas teises ir garantijas, vadovaujasi išimtinai Konvencijos nuostatomis. Pats EŽTT savo iniciatyva bylos iškelti negali. Bylos yra pradėdamos tik po to, kai yra gaunamas individualus ar tarpvalstybinis skundas. Nagrinėjamo darbo tema yra susijusi su procesinėmis prievartos priemonėmis, todėl šiame darbe, analizuojant EŽTT praktiką bus apsiribojama tik nagrinėjant bylas, iškeltas pagal individualius skundus, kurie yra susiję tik su asmens teisėmis ir laisvėmis, jas pažeidžiant taikant procesines prievartos priemones. Be to, dėl magistro darbui taikomos apimties reikalavimų, darbe bus analizuojama keletas procesinių prievartos priemonių taikymo pažeidimų, neapsiribojant vien tik bylose prieš Lietuvą.

Teisės kreiptis į teismą dėl suėmimo ir prevencinio sulaikymo neteisėtumo galimybės klausimas buvo nagrinėjamas byloje Balčiūnas prieš Lietuvą. Šioje byloje buvo sprendžiamas klausimas dėl suėmimo ilgumo – pareiškėjas teigė, kad jo kardomasis kalinimas (suėmimas) buvo neteisėtas ir per ilgas, todėl buvo pažeista Konvencijos 5 straipsnio 3 dalis, numatanti, kad „*kiekvienas sulaikytasis ar suimtas pagal šio straipsnio 1 dalies c punkto nuostatas turi būti skubiai pristatytas teisėjui ar kitam pareigūnui, kuriam įstatymas yra suteikęs teisę vykdyti teismines funkcijas, ir turi teisę į bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką arba teisę būti paleistas proceso metu*“. Bylos fabuloje nurodyta, kad pareiškėjas buvo sulaikytas įtariant pareiškėją padarius ginkluotą apiplėšimą ir vėliau jam buvo paskirtas kardomasis kalinimas. Buvo motyvuojama tuo, jog pareiškėjas gali vengti tardymo ir trukdyti nustatyti byloje tiesą. Vėliau kardomasis suėmimas buvo pratęstas, nes teismas manė, kad pareiškėjas gali bėgti. EŽTT nurodė, kad sprendžiant ar suėmimo

laikotarpis yra ne per ilgas, negali būti vertinamas *in abstracto* ir suėmimo trukmės pagrįstumas turi būti vertinamas kiekvienoje byloje atsižvelgiant į jos konkrečias aplinkybes. EŽTT taip pat nurodė, kad motyvas, jog asmuo yra įtariamas padaręs nusikalstamą veiką ir dėl to jam taikomas suėmimas, vėliau, sprendžiant klausimą dėl suėmimo pratęsimo, nėra pakankamas (*Balčiūnas prieš Lietuvą*, para 36) Kalbant apie suėmimą, kaip vieną griežčiausių procesinės prievartos priemonių ir sprendžiant jo pratęsimo klausimą, to paties pagrindo, kaip buvo nurodyta minėtame EŽTT sprendime, neužtenka. Manytina, kad vien tik vienu ir tuo pačiu pagrindu negalima motyvuoti teismo procesinio sprendimo pratęsti suėmimą. Be to, tokie sprendimai neturi būti abstraktūs ir su šabloninėmis frazėmis. BPK įtvirtinto suėmimo pagrindų taikymas negali būti vien tik atkartojamas, bet, jeigu yra pagrindas skirti suėmimą, turi būti konkrečiai nurodoma, koks yra pagrindas susijęs su nagrinėjamos bylos faktinėmis aplinkybėmis. Jeigu yra tik atkartojami suėmimo pagrindai, kaip jie taikomi su konkrečia situacija, toks procesinės prievartos priemonės taikymas vertintinas kaip neteisėtas ir nepagrįstas. Byloje *Balčiūnas prieš Lietuvą* EŽTT konstatavo, kad priežastys, kurios buvo nurodytos nutartyse skiriant ir vėliau pratęsiant suėmimą, buvo bendro pobūdžio, teorinės ir identiškos visą laikotarpį, teismai neanalizavo individualių pareiškėjo aplinkybių, todėl buvo pažeista Konvencijos 5 straipsnio 3 dalis. Be abejo, kalbant apie suėmimo skyrimą, būtų galima pasakyti, kad kadangi jau yra taikomas suėmimas, asmuo yra valstybės žinioje, tai proceso veiksmai turėtų būti atliekami kaip galima greičiau, dar ir vadovaujantis principu, kad bylos išnagrinėjamos kaip galima greičiau, nevilkinant proceso. Spręstina, kad jeigu suėmimo terminas pratęsinėjamas nurodant tik trafaretines frazes, neturint jokių naujų motyvų, tokiais valstybės prievartos veiksmais asmens teisę į laisvę varžančios prievartos priemonės taikomos neproporcingai.

Jeigu teismai, skirdami kardomąją priemonę-suėmimą, įvertina visas bylos aplinkybes, paprastai EŽTT to nepripažįsta kaip Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies pažeidimo. Pavyzdžiui, byloje *Morkūnas prieš Lietuvą* buvo konstatuota, kad suėmimas, trukęs daugiau nei 3 metus, atitinka Konvencijos 5 straipsnio 3 dalį. Pareiškėjui buvo skirtas suėmimas motyvuojant tuo, kad pareiškėjas gali daryti naujas nusikalstamas veikas ir trukdyti tyrimui. Vėliau suėmimo terminas buvo kelis kartus pratęstas tais pačiais pagrindais, bei papildomai nurodant, kad asmeniui yra pareikšti nauji įtarimai dėl nužudymo sunkinančiomis aplinkybėmis, be to, byloje yra surinkta svarių duomenų, leidžiančių pagrįsti įtariamojo kaltę. EŽTT įvertinęs motyvus, kuriais buvo skirtas suėmimas ir vėliau pratęsinėjamas, konstatavo,

kad vidaus teismai teisingai sprendė, kad suėmimas Konvencijos prasme nebuvo per ilgas. EŽTT nurodė, kad atsižvelgiant į visas aplinkybes, pareikštus įtariamajam įtarimus, į tai, kad buvo vertinamas įtariamojo pavojingumas visuomenei, padarytų nusikalstamų veikų kiekis, patvirtintas teistumas praeityje, bei į tai, kad nutartyse nebuvo abstrakčių frazių, o buvo nagrinėjamos konkrečios faktinės aplinkybės, leidžiančios pratęsinėti suėmimo terminą, EŽTT konstatavo, kad suėmimo trukmė Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies prasme nebuvo per ilga (Morkūnas prieš Lietuvą, para 42).

Taigi, kaip matyti iš analizuotos EŽTT praktikos suėmimo trukmės kontekste, teismas, vertindamas ar nebuvo pažeista Konvencijos nuostata, vertina visas faktines bylos aplinkybes, teismo motyvus ir konstatuoja, ar buvo pažeista Konvencija, ar ne. Jau iš šio sprendimo ir nutarimo galima daryti išvadą, kad suėmimas, kaip griežčiausia procesinė prievartos priemonė, turi būti taikoma motyvuotai. Nėgana to, norint pratęsti suėmimą, tokie patys motyvai, kokie buvo skiriant suėmimą, nėra užtektini termino pratęsimui. Jeigu teismas nustato, kad daugiau motyvų skirti suėmimą nėra, suėmimas turi būti nutrauktas. Priešingu atveju, tai gali būti vertinama kaip Konvencijos nuostatos pažeidimas. Besitęsiantis suėmimas pateisinamas tik esant motyvuotiems pagrindams bei esant aiškioms tikrojo viešojo intereso apraiškoms, kuris, įvertinus nekaltumo prezumpciją, nusveria teisę į laisvę.

Asmens krata, reglamentuota BPK 146 straipsnyje, gali būti atlikta tik tos pačios lyties asmens. Byloje Valašinas prieš Lietuvą buvo nagrinėjama, ar nebuvo pažeistas Konvencijos 3 straipsnis, reglamentuojantis kankinimo uždraudimą. Bylos fabuloje nurodoma, kad pareiškėjui, pasimatymo metu buvo perduotas siuntinys. Pasibaigus pasimatymo laikui pareiškėjas buvo sustabdytas patikrinimo punkte su tikslu patikrinti, ar pareiškėjui nebuvo perduota draudžiamų daiktų. Pareiškėjas nurodė, kad atliekant kratą, kai jis patikrinimo punkte stovėjo tik su apatiniais rūbais, įėjo moteris, ko pasėkoje pareiškėjui buvo liepta nusirengti nuogai, o tuo atveju, jei pareiškėjas nepaklustų, jam būtų pareikštas papeikimas. Pareiškėjui paklusus buvo apieškotas jo kūnas be pirštinių – buvo liečiami pareiškėjo lytiniai organai, o po to, pareigūnams nenusiplovus rankų, buvo apžiūrėtas atneštas giminaičių maistas. Valašino įsitikinimu prieš jį buvo panaudotas orumą žeminantis elgesys, nes asmens krata buvo atlikta moters akivaizdoje, siekiant jį pašiepti. Šioje byloje EŽTT nustatė, kad kolonijoje, kurioje pareiškėjas atliko bausmę, įrašų apie atliktą kratą nebuvimas rodo įkalinimo įstaigos valdžios nenorą tinkamai tirti šį incidentą, todėl EŽTT vadovavosi pareiškėjo nurodytais teiginiais, nes nebuvo pateikta įrodymų, kurie paneigtų pareiškėjo

teiginius. Dėl taip atliktos asmens kratos, kaip buvo nurodęs pareiškėjas, EŽTT konstatavo Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą, kad pareiškėjui buvo sukelta kančia ir nepilnavertiškumo pojūtis, kurie pažemino ir sumenkino pareiškėją. EŽTT nurodė, kad nors asmens krata siekiama užtikrinti įkalinimo įstaigos saugumą, kad kaliniams nebūtų perduodami draudžiami daiktai, bet ji turi būti atliekama tinkamu būdu. Kadangi pareiškėjui buvo liepta išsirengti moters akivaizdoje, o po to jo lytiniai organai ir maistas buvo liečiami nuogomis rankomis, taip buvo parodyta nepagarba pareiškėjui ir įžeistas jo žmogiškasis orumas (*Valašinas prieš Lietuvą*, para 117). Šiuo konkrečiu atveju asmens kratos atlikimo tikslas remiasi tuo, kad į įkalinimo įstaigą nepatektų draudžiami daiktai, taip užtikrinant kalinių saugumą. Nors tokiu būdu ir siekiama užtikrinti viešąją tvarką, bet tai negali būti daroma įžeidžiant asmenį. Visgi, net jei ir asmuo atlieka laisvės atėmimo bausmę, tai nereiškia, kad prieš jį gali būti naudojama nepagrįsta prievarta, asmuo negali būti kankinamas, įžeidinėjamas ar žeminamas jo orumas. Ydinga būtų manyti, kad jeigu asmuo yra nuteistas laisvės atėmimo bausme, su juo gali būti elgiamasi kaip norima – rodyti savo viršenybę prieš kalinį duodant jam kažkokius nurodymus, kuriems kalinys turi paklusti. Konvencija taikoma visiems vienodai, nepriklausomai nuo socialinės padėties ir statuso, todėl bet koks kankinantis elgesys traktuotinas kaip Konvencijos 3 straipsnio pažeidimas.

Asmens privatų gyvenimą saugo Konstitucija, todėl norit daryti intervenciją į asmens privatų gyvenimą būtinas teismo leidimas, ir, žinoma, tai turi būti daroma turint tikslą, pavyzdžiui, rinkti duomenis apie įtariamojo asmens palaikomus socialinius ryšius, galbūt telefoniniais pokalbiais aptarinėja nusikalstamą veiką, kurią galimai padarė. Viena iš procesinių prievartos priemonių, kuria daroma intervencija į asmens privatų gyvenimą yra elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė. Ši procesinė prievartos priemonė itin jautri, kadangi kontroliuojant elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją klausomasi visų pokalbių, o ne tik tų, kurie yra aktualūs tiriant nusikalstamą veiką. Todėl vykdant elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, ji turi atitikti nustatytus reikalavimus. EŽTT byloje Roman Zakharov prieš Rusiją buvo sprendžiamas klausimas susijęs su slapto mobiliojo telefono ryšio perėmimo sistema. Pareiškėjas skundėsi, kad judriojo ryšio tinklų operatoriai yra įpareigoti įrengti įrangą, leidžiančią teisėsaugos institucijoms vykdyti operatyvinės paieškos veiklą. Tai buvo planuojama vykdyti be jokių teisinių saugiklių, kas reikštų visuotinį ryšių perėmimą. EŽTT konstatavo, kad buvo pažeista teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą (Konvencijos 8

straipsnis), ir nustatė, kad teisės aktai, reglamentuojantys pranešimų perėmimą, nesuteikė tinkamų ir veiksmingų garantijų prieš žvalgybos institucijų savivalę. Taip pat EŽTT konstatavo, kad valstybės vykdoma slapta elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė yra laikytina asmens teisės į privatumą ribojimu, todėl tokia kontrolė turi atitikti nustatytus reikalavimus. Teigtina, kad reikalavimai nustatyti tam, kad asmens privatus gyvenimas be konkretaus pagrindo nebūtų ribojamas. Be to, jeigu pagrindas nėra pakankamas, geriau apsiriboti kitų procesinių prievartos priemonių taikymu, kad asmens teisė į privatų gyvenimą nebūtų pažeista ir kad tokia priemonė nebūtų neproporcinga atsižvelgiant į tokia priemone siekiamą tikslą. Šiame sprendime EŽTT vienbalsiai nutarė, kad buvo pažeistas Konvencijos 8 straipsnis ir pažymėjo teisinės sistemos trūkumus nurodydamas, jog abejones kelia didelės teisės pažeidimų, kurių tyrimui gali būti panaudota slapta kontrolė, skaičius. Įgaliojimas vykdyti slaptą kontrolę apima ne tik įtariamąjį ar kaltinamąjį, bet ir kiekvieną kitą asmenį, kuris potencialiai gali turėti informacijos apie teisės pažeidimą. Nors toks reguliavimas savaime neprieštarauja Konvencijos 8 straipsniui, šie asmenys nėra pakankamai apibrėžti. Rusija pakankamai tiksliai nurodė ir aplinkybių, kai slapta kontrolė gali būti vykdoma. Nors valstybė ir nurodė pagrindinius slaptos kontrolės trukmės bei informacijos saugojimo terminus, tačiau šie terminai nėra pakankamai detalūs. Lietuvoje elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir sekimas reglamentuotas BPK 154 straipsnyje. Lyginant šį straipsnį su minėtu EŽTT sprendimu, galima pastebėti, kad jeigu šio straipsnio pažeidimas būtų nagrinėjamas Strasbūre, tikriausiai teisėjų kolegijai sukeltų abejonių ir nusikaltimų skaičius, kuriais atvejais gali būti vykdoma slapta kontrolė. Be to, abejones kelia ir vertinamasis kriterijus, kadangi minėto straipsnio 1 dalyje numatyta, kad slapta kontrolė gali būti taikoma, jeigu yra pavojus. Tačiau pavojų kiekvienu atveju turi vertinti prokuroras, prieš prašydamas teismo skirti tokią procesinę prievartos priemonę. Asmenys taip pat nėra pakankamai apibrėžti, tik numatyta išimtis, kad negalima klausytis pokalbio tarp gynėjo su įtariamuju ar kaltinamuju.

Taigi, atsižvelgiant į EŽTT sprendimą Roman Zakharov prieš Rusiją, darytina išvada, kad teisės aktai, numatantys elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, turėtų būti reglamentuoti taip, kad nekeltų abejonių dėl jų taikymo. Atsižvelgiant į tai, kad valstybės vis tik turi teisę kontroliuoti elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją ir ją kaupti, jeigu tai yra proporcinga padarytam teisės pažeidimui ir būtina demokratinėje

visuomenėje. Kaip ir bet kurios kitos procesinės prievartos priemonės atveju, ikiteisminio tyrimo pareigūnai privalo įvertinti, ar toks pats rezultatas nebūtų pasiektas mažiau asmens teisės ir laisvės varžančia kita procesine prievartos priemone.

Asmuo, kuriam skirta kardomoji priemonė suėmimas, turi teisę teisėjo nutartį, kuria paskirtas suėmimas, apskųsti aukštesniajam teismui. Skundas gali būti paduodamas tiek dėl paskirto suėmimo, tiek dėl jo pratęsimo ar atsisakymo skirti suėmimą. Teisė skųsti teisėjo nutartį reglamentuota BPK 130 straipsnyje. Teisė apskųsti teismo procesinius sprendimus vertintina kaip teisė į teisminę gynybą ir ši teisė negali būti ribojama. Pavyzdžiui, aukštesniajam teismui išnagrinėjus skundą, nutartis, kuria skundas išnagrinėtas, yra galutinė ir neskundžiama. Tačiau, pažymėtina, kad tai nėra teisės į teisminę gynybą ribojimas, kadangi asmuo turi galimybę vieną kartą nutartį, kuria suėmimas paskirtas, pratęstas ir panaikintas, skųsti. Taigi, tokia teisė įtariamajam ar kaltinamajam turi būti užtikrinta. EŽTT yra ne viena byla prieš Lietuvą, kurią asmenys yra laimėję ir EŽTT buvo konstatavęs Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies pažeidimą, numatančio, kad *„kiekvienas asmuo, kuriam atimta laisvė jį sulaikius ar suėmus, turi teisę kreiptis į teismą, kad šis greitai priimtų sprendimą dėl sulaikymo ar suėmimo teisėtumo ir, jeigu asmuo kalinamas neteisėtai, nuspręstų jį paleisti“*. Viena tokių bylų yra Stašaitis prieš Lietuvą, kurioje pareiškėjas teigė, kad jis negalėjo kreiptis į teismą suėmimo teisėtumui ginčyti. Šioje byloje dėl nutarties, kuria skirtas suėmimas, apskundimo, EŽTT nurodė, kad Konvencijos 5 straipsnio 5 dalis suteikia sulaikytiems ar suimtiems asmenims teisę į procesinių ir materialinių sąlygų, kurios yra esminės jų laisvės atėmimo „teisėtumui“ Konvencijos prasme, peržiūrėjimą. Iš tokio EŽTT išaiškinimo išplaukia išvada, kad tuo atveju, kai yra skundžiama nutartis dėl suėmimo, aukštesnės instancijos teismas turi išnagrinėti ar buvo laikomasi teisės procesinių normų, taip pat ir įtarimo, kuriuo grindžiamas suėmimas, pagrįstumą ir tikslą, kurio siekiama suėmimu. Iš bylos fabulos matyti, kad pareiškėjas buvo suimtas dėl to, jog sulaikius asmenį, šis buvo paleistas už užstatą, ir, paskyrus teismo posėdį į jį neatvyko, dėl ko teismas skyrė pareiškėjui suėmimą ir paskelbė jo paiešką. Tai šiuo atveju nors ir buvo pagrindas asmenį suimti, tačiau, nepaisant to, jam vis tik turi būti užtikrinta teisė tokią teismo nutartį skųsti aukštesniajam teismui.

BPK 132 straipsnyje numatyta kardomoji priemonė namų areštas. Remiantis straipsnio dispozicija nepastebima, kad būtų galima tokią kardomąją priemonę prilyginti laisvės atėmimui. Tai yra įpareigojimas įtariamajam nustatytu metu būti savo gyvenamojoje vietoje,

nesilankyti viešosiose vietose ir nebendrauti su tam tikrais asmenimis. Iš teismų praktikos matyti, kad skiriant kardomąją priemonę namų areštą – įpareigoti įtariamąjį nustatytu metu būti savo gyvenamojoje vietoje – įtariamasis įpareigojamas nuo 22 val. iki 6 val. būti savo gyvenamojoje vietoje. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo kaip teisės į judėjimą ribojimas, kai asmuo nurodytu laiku įpareigojamas būti tik savo gyvenamojoje vietoje. Tačiau EŽTT bylose Vachev prieš Bulgariją yra konstatavęs, kad namų areštas savo esme yra laikytinas laisvės atėmimu Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies prasme (*Vachev prieš Bulgariją*, para 78). Iš to išplaukia išvada, kad namų areštas taikomas kaip izoliacinė prievartos priemonė. Lyginant, pavyzdžiui, su suėmimu, kai asmuo apskritai yra izoliuojamas nuo visuomenės, jo laisvė ribojama absoliučiai, o namų arešto atveju asmuo nuo visuomenės izoliuojamas tik konkrečiai teismo nurodytai laiko trukmei.

Procesinė prievartos priemonė, reglamentuota BPK 159 straipsnyje, – leidimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, numato, kad prokurorui iš asmens gavus informaciją, kad tam asmeniui siūloma padaryti nusikaltimą ar dalyvauti jį darant, jis gali kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją su prašymu leisti tam asmeniui atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, kad būtų įmanoma išaiškinti nusikaltimus darančius asmenis. Šiame darbe jau buvo minėtas vienas toks atvejis – kyšio davimas, kuomet iš asmens už tam tikrą veiksmą reikalaujama, pavyzdžiui, pinigų, bet tas asmuo kreipiasi į teisėsaugos institucijas su informacija, kad iš jo prašo kyšio. Taip pat yra atvejų, kuomet asmenys, turintys leidimą atlikti nusikalstamą veiką, perka iš kito asmens narkotines medžiagas. EŽTT taip pat yra bylų, kuriose teismas pasisako dėl šios procesinės prievartos priemonės. Pagrindinė problema, susijusi su leidimu atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, – provokacija. Provokaciją paprastai galima apibūdinti kaip pastangas dirbtinai sukelti kažkieno reakciją atlikti tam tikrą veiksmą.

Dėl provokacijos EŽTT yra pasisakęs byloje Teixeira prieš Portugaliją, kurioje išskyrė taisykles, kuriomis būtina vadovautis taikant procesinę prievartos priemonę numatytą BPK 159 straipsnyje, bei sprendžiant, ar nebuvo pažeista Konvencijos nuostata, garantuojanti teisę į teisingą procesą išprovokuojant patrauktą baudžiamojon atsakomybė asmenį padaryti nusikalstamą veiką. LAT, vadovaudamasis EŽTT sprendimu byloje Teixeira prieš Portugaliją, išskyrė net 6 taisykles, kas leidžia manyti, jog vien tik ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis, kuria sankcionuota minėta procesinė prievartos priemonė, nereiškia, kad imituoti nusikalstamą veiką galima bet kaip. LAT teisėjų plenarinė sesija išskyrė šias taisykles:

1. Nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai gali būti atliekami tik prieš asmenį, apie kurio nusikalstamą veiką jau turima duomenų;
2. Privatūs asmenys gali vykdyti pareigūnų užduotis, jei jie prieš tai kreipėsi į pareigūnus ir pranešė apie gautis siūlymus atlikti nusikalstamus veiksmus;
3. Išvadą apie provokaciją gali būti daroma ir tada, kai valstybės pareigūnų skatinimas atlikti tam tikrus veiksmus nėra ypač intensyvus, primygtinis;
4. Nagrinėjant bylą teisme valstybės institucijoms tenka našta paneigti gynybos argumentus dėl provokavimo;
5. Nustačius provokacijos faktą, visi įrodymai, gauti provokacijos metu, turi būti pripažįstami neleistiniais;
6. Pageidautina, kad ne viešo pobūdžio veiksmų atlikimas būtų kontroliuojamas teismo, nors prokuroro kontrolė savaime nelemia Konvencijos pažeidimo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Iš pirmosios taisyklės galima spręsti, kad informacija apie asmenį, kuris galimai ruošiasi daryti nusikalstamą veiką, yra patikima, o ne nėra objektyvių duomenų. Negali būti sudaromos tokios situacijos, kad apie asmenį nėra jokių konkrečių duomenų, tačiau prieš jį jau atliekami nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai. Tokios situacijos nėra toleruotinos. Be to, privatūs asmenys, kurie atlieka nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, negali būti patys teisėsaugos pareigūnai. Kyšio atveju, kaip buvo minėta, taip ir turi būti, t. y. privatus asmuo ateina į teisėsaugos instituciją ir praneša, kad iš jo reikalaujama kyšio arba jam siūloma pirkti narkotines medžiagas. Su tuo asmeniu, kuris galimai daro nusikalstamą veiką, gali būti bendraujama nebūtinai tiesiogiai, tačiau ir per trečiuosius asmenis. Galima nuspėti, kad bylą nagrinėjant teisme, atsiranda situacijų, kai baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo teigia, jog jis buvo išprovokuotas padaryti nusikalstamą veiką. Tokiu atveju, kaip ir nurodyta 4 taisyklėje, deja, bet valstybės institucijoms tenka pareiga paneigti tokį argumentą. Paneigimas gali būti daromas vadovaujantis rungimosi principu ištyrus įrodymus apie kaltinamojo elgesį prieš sankcionuojat leidimą atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus. Tikrinant, ar kaltinamasis nebuvo išprovokuotas daryti nusikalstamą veiką, būtina nustatyti priežastis, dėl kurių buvo nuspręsta sankcionuoti leidimą atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus; pareigūnų dalyvavimo darant nusikalstamą veiką laipsnį; ir kaltinamajam taikyto provokavimo ar spaudimo pobūdį (Goda *et al.*, 2011, p. 277).

Taigi, leidimas atlikti nusikalstamą veiką nereiškia vien tik teismo sankcionavimo, turi būti vadovaujama ir taisyklėmis, suformuotomis EŽTT. Gynyba visuomet yra aktyvi ir jeigu siekia paneigti įrodymus gautus atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, jog tai buvo provokacija, žinoma, gynyba naudosis visomis suformuotomis taisyklėmis. Todėl atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus būtina vadovautis minėtomis taisyklėmis, nes priešingu atveju įrodymai bus pripažinti neleistiniais.

Apibendrinant, galima teigti, kad procesinės prievartos priemonės EŽTT jurisprudencijoje analizuotos gana plačiai. Analizuojant EŽTT sprendimus ir nutarimus, galima pastebėti, jog procesinių prievartos priemonių kontekste asmenys dažniausiai skundžia veiksmus, susijusius su suėmimu ir jo trukme. Sprendžiant suėmimo pratęsimo klausimą, būtina argumentuoti tais motyvais, kuriais nebuvo vadovaujama skiriant suėmimą, nes dažnu atveju, jeigu tokie veiksmai skundžiami EŽTT, teismas konstatuoja, kad buvo pažeista Konvencijos nuostata. Darytina išvada dėl nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų atlikimo, jog toks veiksmas gali būti atliekamas tik prieš asmenį, apie kurį turima duomenų apie jo daromas nusikalstamas veikas. Formuojama EŽTT praktika nacionaliniai teismai turėtų vadovautis ne tik tuo aspektu, kad tai yra vienas iš baudžiamosios teisės šaltinių, bet ir todėl, kad EŽTT nagrinėjant skundus dėl žmogaus teisių pažeidimo, nacionaliniai teismai kaip įmanoma labiau išvengtų galimų pažeidimų taikant procesines prievartos priemones.

IŠVADOS

1. Įstatyminį ir mokslinį procesinių prievartos priemonių suvokimus lemia tai, jog procesinės prievartos priemonės nėra suvokiamos ir vertinamos analogiškai. Šie suvokimai koreliuoja tarpusavyje, kadangi nesant įstatyminio suvokimo, t. y. to, kas įtvirtinta įstatyme, mokslinis suvokimas negalėtų egzistuoti, kadangi jis analizuoja įstatyme įtvirtintos procesinės prievartos priemonės pasiektus rezultatus, kriterijus, taikant konkrečią įstatymo normą. Įstatyminis suvokimas susijęs su tuo, kas reglamentuota įstatyme, todėl jam būdinga, kad prievarta gali būti taikoma tik konkrečiam subjektui, teisėtai ir remiantis konkrečiu teisės aktu. Moksliniame suvokime prioritetas teikiamas žmogaus teisėms ir laisvėms ir, ja remiantis, bet kokia prievarta vienaip ar kitaip pažeidžia žmogaus teisių ir laisvių apsaugos principą.
2. Procesinių prievartos priemonių tikslai priklauso nuo konkrečios taikomos prievartos. Išanalizavus procesines prievartos priemones, galima daryti pagrįstą išvadą, kad bendras ir pagrindinis jų tikslas – prielaidų sudarymas normaliai ir netrukdomai baudžiamojo proceso eigai. Galima išvelgti skirtumą tarp kardomųjų priemonių ir kitų procesinių prievartos priemonių. Kardomųjų priemonių tikslai yra reglamentuoti tiesiogiai įstatymo normoje, o kitų procesinių prievartos priemonių tikslus galima atskleisti remiantis konkrečia norma, kurioje reglamentuota kita procesinė prievartos priemonė. Kardomųjų priemonių tikslai labiau orientuoti į asmens teisių ir laisvių suvaržymą, o kitos procesinės prievartos priemonės – į įrodymų ir duomenų gavimą.
3. Atlikta procesinių prievartos priemonių analizė leidžia daryti pagrįstą išvadą, kad procesinių prievartos priemonių funkcijos skirstomos į grupes. Pagal funkcijas visas procesines prievartos priemones galima suskirstyti į: fizinio poveikio, pažintinę ir prevencijos funkcijas atliekančias procesines prievartos priemones.
4. Nors proporcingumo principas nėra tiesiogiai įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, tačiau jam skiriamas nemenkas dėmesys taikant procesines prievartos priemones. Proporcingumo principas reiškia, kad pritaikius procesinę prievartos priemonę bus pasiektas norimas tikslas ir asmens teisės nebus pernelyg suvaržytos. Minėtas principas įpareigoja subjektą kiekvienu atveju, taikanti procesinę prievartos priemonę, pirmiausiai, įvertinti, ar parinkta priemonė yra tinkama ir būtina. Proporcingumo principas nebus pažeistas tik tuo atveju, kai prieš skiriant procesinę prievartos priemonę, bus įvertintas nusikalstamos veikos sunkumas, galima sankcija

- už padarytą nusikalstamą veiką. Išanalizavus teismų praktiką, galima daryti pagrįstą išvadą, kad ikiteisminio tyrimo subjektai pagarbiai vertina prigimtines teises ir atsakingai taiko procesines prievartos priemones.
5. Išstudijavus Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, susijusią su procesinėmis prievartos priemonėmis, galima daryti išvadą, kad procesinės prievartos priemonės analizuotos gana plačiai. Formuojama praktika dėl procesinių prievartos priemonių taikymo. Teismas formuoja praktiką, kurios turi laikytis ir kitos valstybės, kad valstybės taikoma prievarta būtų proporcinga padarytam teisės pažeidimui. Taip pat nurodo, kad sprendžiant klausimus dėl procesinių prievartos priemonių taikymo, motyvai negali būti nurodomi abstrakčiai ar pateikti šabloniniai argumentai. Be to, jeigu sprendžiamas klausimas dėl procesinės prievartos priemonės pratęsimo, tie patys argumentai, kurie buvo naudojami skiriant procesinę prievartos priemonę, nėra pakankami terminui pratęsti.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992-11-30, Nr. 3-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

Tarptautiniai teisės aktai:

3. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 1950-11-04, Nr.40-987.

Užsienio valstybių teisės aktai:

4. Kodeks postepovania karnego, 1997, (Żeczypospolitej Polskiej z dnia 10 Vżesnia 1997 m.).
5. Ugolovno – processualnij kodeks Respubliki Belarus, (1999).
6. Ugolovno processualnyj kodeks Rossijskij Federaciji, 2006). (2006). Moskva: RIOR.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrina:

7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas. Valstybės žinios, 28-1003.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas. Valstybės žinios, 105-3318.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 nutarimas. Valstybės žinios, 186-0.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas. Valstybės žinios, 148-6632.

Specialioji literatūra:

11. Ažubalytė, R., Losis, E. (2009). Už procesinį pažeidimą taikytinos prievartos priemonės. Socialinių mokslų studijos, 2(2), 207-223.
12. Bučiūnas, G., Gruodytė, E. (2009). Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

13. Bučiūnas, G. (2014). *Slaptas sekimas – tinkamos pusiausvyros paieška tarp visuomenės teisės būti saugia ir asmens teisės į privatumą*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teise (01S), Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Leidybos skyrius.
14. Goda, G. (1995). *Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė)*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas.
15. Goda, G. (1998). *Procesinių prievartos priemonių Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekto samprata, klasifikacija ir turinys*. Teisė, 35.
16. Goda, G. ir kt. (2003). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys*. Vilnius: teisinės informacijos centras.
17. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. (2011). *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: VĮ Registrų centras.
18. Jurka, R., Ažubalytė, R., Gušauskienė, M., Panomariovas, A. (2009). *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas.
19. Juodkaitė-Granskienė, A., Gorbatkov, A. ir Merkevičius, R. (2012). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Vilnius: Registrų centras.
20. Kūris, E., *Konstitucija kaip teisė be spragų*. Jurisprudencija. 2006, 12(90): 7–14.
21. Losis, E. (2008). *Baudžiamojo proceso prievartos priemonių samprata*. Jurisprudencija, 6(108), 76-81).
22. Losis, E. (2010). *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla.
23. Merkevičius, R. (2008). *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras.
24. Šalčius, M., (2011). *Kardomųjų priemonių tikslų ir įtariamojo proceso statuso įgijimo santykio problematika*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas: Mykolo Romerio universitetas Viešojo saugumo fakultetas.
25. Šedbaras, S. (2005). *Administracinė atsakomybė*. Vilnius: Vilniaus spauda.
26. Trumpulis, U. (2007). *Teisėtumo principo taikymas Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje kaip teisingumo įvykdymo prielaida*. Jurisprudencija, 12(102).

Teismų praktika

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika:

27. Sunday Times prieš Jungtinę Karalystę [EŽTT], Nr. 6538/74, [1979-04-26].
ECLI:CE:ECHR:1979:0426JUD000653874.
28. Valašinas prieš Lietuvą [EŽTT], Nr. 44558/98, [2001-07-24],
ECLI:CE:ECHR:2001:0724JUD004455898.
29. Vachev prieš Bulgariją [EŽTT], Nr. 42987/98, [2004-07-08],
ECHR:2004:0708JUD004298798.
30. Morkūnas prieš Lietuvą [EŽTT], Nr. 29798/02, [2007-04-12].
ECLI:CE:ECHR:2007:0412DEC002979802.
31. Balčiūnas prieš Lietuvą [EŽTT], Nr. 17095/02, [2010-07-10],
ECLI:CE:ECHR:2010:0720JUD001709502.

Lietuvos teismų praktika:

32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-6/2008.
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-231-695/2019.
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. sausio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-2-2012.
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-124-403/2018.
36. Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. liepos 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-341/2006.
37. Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. rugpjūčio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-119/2006.
38. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. kovo 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-47/2013.
39. Lietuvos apeliacinio teismo 2015 m. balandžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-95-396/2015.
40. Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. rugpjūčio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-225-453/2019.

41. Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. sausio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-25-307/2021.
42. Panevėžio apygardos teismo 2004 m. rugpjūčio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-701-366/20140.
43. Klaipėdos apygardos teismo 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-270-361/2008.
44. Vilniaus apygardos teismo 2014 m. balandžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-33-345/2014.
45. Kauno apygardos teismo 2015 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-442-634/2015.
46. Vilniaus apygardos teismo 2016 m. vasario 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-182-1020/2016.
47. Panevėžio apygardos teismo 2016 m. kovo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-98-337/2016.

Santrauka

Procesinių prievartos priemonių baudžiamajame procese taikymas ir reikšmė

Šarūnė Livanaitė

Magistro darbe „Procesinių prievartos priemonių baudžiamajame procese taikymas ir reikšmė“ analizuojamos procesinės prievartos priemonės, jų sistema, tikslai ir funkcijos. Darbas pradedamas nuo procesinių prievartos priemonių sampratos. Samprata analizuojama įstatyminiu ir moksliniu suvokimo lygmenimis. Toliau analizuojami procesinių prievartos priemonių tikslai ir funkcijos. Funkcijos išskiriamos į rūšis, kurios apibūdinamos ir, siekiant aiškumo, pateikiami pavyzdžiai.

Daug dėmesio skiriama proporcingumo principui, kadangi tai yra pagrindinis principas, kuriuo remiantis skiriamos ir taikomos procesinės prievartos priemonės. Iš pradžių šis principas analizuojamas bendrai, išskiriami ir apibūdinami trys kriterijai – ar taikoma prievarta padės pasiekti tikslą, ar tikslas negali būti pasiektas švelnesne prievartos priemone, ar pasiektas rezultatas bus reikšmingas. Toliau darbe, remiantis teismų praktika, atskirai analizuojama kardomųjų priemonių ir kitų procesinių prievartos priemonių taikymas laikantis proporcingumo principo. Analizuojama ne tik nacionalinių teismų praktika, bet ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika procesinių prievartos priemonių kontekste. Remiantis teismų praktika išskiriami kriterijai, kuriais vadovaujantis sumažėja rizika peržengti proporcingumo principo ribas taikant tiek viešas, tiek neviešas kitas procesines prievartos priemones.

Rašant magistro darbą daug dėmesio buvo skirta teismų praktikai, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijai. Taip pat buvo naudotasi ir specialiaja literatūra.

Summary
Application and Significance of Procedural Coercive Measures in Criminal
Proceedings

Šarūnė Livanaitė

The master's thesis „Application and Significance of Procedural Coercive Measures in Criminal Proceedings“ analyzes procedural coercive, their system, goals and functions. The work begins with the concept of procedural coercive measures. The concept is analyzed at legal and scientific levels of perception. The aims and functions of procedural coercive measures are further analyzed. The functions are broken down into species, described and examples are given in order to describe all species as clearly as possible.

Much attention is paid to the principle of proportionality, as it is the basic principle on the basis of which coercive procedural measures are granted and applied. This principle is first analyzed in general terms, three criteria are distinguished and described - whether the applied coercion will help to achieve the goal, whether the goal cannot be achieved by a milder coercive measure, or whether the achieved result will be significant. In the following work, based on the case law, the application of pre-trial detention measures and other procedural coercive measures in accordance with the principle of proportionality is analyzed separately. Not only the case law of national courts is analyzed, but also the case law of the European Court of Human Rights in the context of procedural coercive measures. According to the case law, criteria are distinguished which reduce the risk of exceeding the limits of the principle of proportionality by applying both coercive and non-public procedural coercive measures.

When writing the master's thesis, a lot of attention was paid to court practice, jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania and the Supreme Court of Lithuania. Special literature was also used.